
जून १९८८

व्यापाराची कला

शोभाकान्त नावाच्या एका चित्रकाराला एकदा तातडीने काही पैसे हवे होते. त्याने यासाठी आपले एक सुंदर चित्र विकायचे ठरवले. परंतु चार-पाच मुद्रांइतक्या किमतीलाही कोणी ते चित्र विकत घ्यायला तयार नव्हते.

ही बातमी कळताच चित्रकाराचा गोविन्द नावाचा एक मित्र त्याच्याकडे आला आणि ते चित्र घेऊन गेला. लोकांचे जातायेता सहज लक्ष जाईल अशा जागीं त्याने ते टांगून ठेवले.

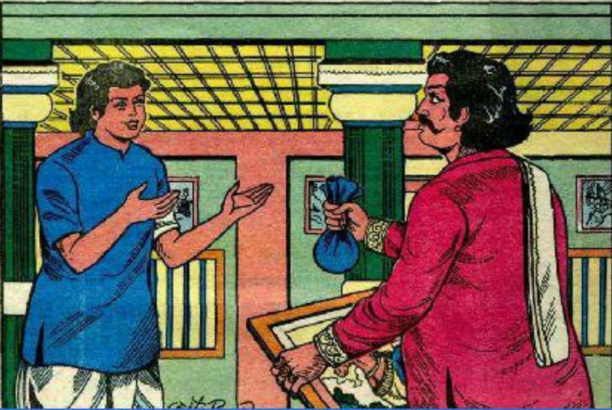
कोणी ते चित्र विकत घेण्याची इच्छा व्यक्त केली तर तो चिडून बोले–"मला हे चित्र विकायचेच नाही मुळी!" कोणा एका गावच्या जमीनदाराला हे वृत्त समजले तेव्हा गोविन्दकडे येऊन जबरदस्तीने त्याच्या हाती दोनशे मुद्रांची थैली अडकवून चित्र घेऊन गेला.

नंतर गोविन्द शोभाकान्तकडे जाऊन ती थैली शोभाकान्तला देऊ लागला; तेव्हा आश्चर्याने शोभाकान्तने विचारले–"मला हे पैसे तू का देत आहेस?"

"अरे, हे तर तुझ्याच चित्राचे पैसे." गोविन्द म्हणाला.

शोभाकान्तचा यावर विश्वास बसेना. त्याने आणखीच आश्चर्याने विचारले–"म्हणजे? माझ्या चित्राची इतकी खूप किंमत आली?"

गोविन्दने सारी हकिगत सांगून त्याला म्हटले–"अरे बाबा, नुसतं चित्र काढणं हीच फक्त कला आहे असं नव्हे,ते विकून दाखवणं ही सुद्धा एका कलाच आहे बरं का!"

एका राणीची गोष्ट

कोणे एके काळी फ्रान्स देशात एक महाराणी राज्य करीत होती. तिचा महाल सुंदर संगमरवरी दगडांनी बांधलेला होता. महालाचे छत आतून बाहेरून चांदीने मढवलेले होते आणि महालातली प्रत्येक वस्तु सोन्याचीं होती. आणि त्यावर रंगीबेरंगी नवरत्ने सजवलेली होती. खरे पाहता ती राणी एक जादुगारीण होती. तिला आवश्यक त्या सर्व वस्तु क्षणभरात ती मिळवू शकत असे.

तिच्या जादूच्या शक्तीबाहेरची एकच गोष्ट होती–ती म्हणजे–एकाद्या सौंदर्यवती स्त्रीत ती स्वतःला रूपान्तरित करू शकत नसे. आपल्या तरूणपणी ती दिसायला खूप सुंदर होती, पण आता ती इतकी कुरूप झाली होती कि तिला काही कामा-निमित्त भेटायला येणारी माणसे तिच्याशी बोलतानाही तिच्याकडे न पहाता, आपला चेहरा दुसरीकडे वळवून बोलत असत! आपला सुरकुत्यांनी भरलेला चेहरा घेऊन दिवसभर खोकत-खोकत ती आपल्या महालात फिरे.

अशा परिस्थितीत त्या राणीला कधीही आरशात आपला चेहरा पहावासा वाटत नसे. तिचा चकणा डोळा तिच्या कुरूपतेत भरच घालीत असे. जरा बऱ्या दिसणाऱ्याही कोणा व्यक्तीशी तिला बोलावेसे वाटत नसे.

एके दिवशी पंचवीस वर्षांची एक तरुणी राणीकडे आली. ती दिसायला फारच सुंदर होती. तिचे नाव होते श्रद्धा.

श्रद्धाला आपल्या महालात पहाताच राणीच्या तळपायाची आग मस्तकात गेली. तिने ओरडून विचारले–"या मुलीला इथे कोणी आणले? कुणाची हिम्मत झाली असं करायला? तावडतोब हिला इथून बाहेर घालवून द्या!"

वर्षा दामले

व्यापाराची कला

शोभाकान्त नावाच्या एका चित्रकाराला एकदा तातडीने काही पैसे हवे होते. त्याने यासाठी आपले एक सुंदर चित्र विकायचे ठरवले. परंतु चार-पाच मुद्रांइतक्या किमतीलाही कोणी ते चित्र विकत घ्यायला तयार नव्हते.

ही बातमी कळताच चित्रकाराचा गोविन्द नावाचा एक मित्र त्याच्याकडे आला आणि ते चित्र घेऊन गेला. लोकांचे जातायेता सहज लक्ष जाईल अशा जागीं त्याने ते टांगून ठेवले.

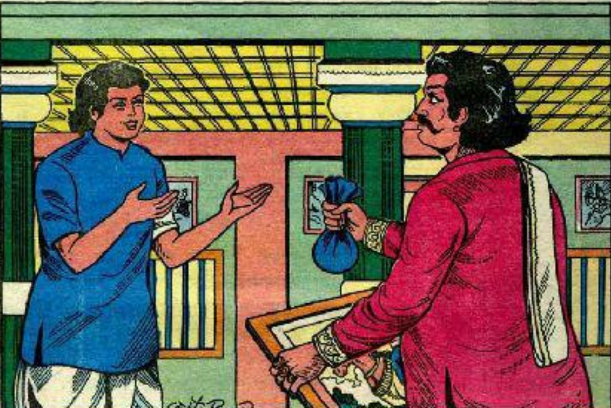
कोणी ते चित्र विकत घेण्याची इच्छा व्यक्त केली तर तो चिडून बोले–"मला हे चित्र विकायचेच नाही मुळी!" कोणा एका गावच्या जमीनदाराला हे वृत्त समजले तेव्हा गोविन्दकडे येऊन जबरदस्तीने त्याच्या हाती दोनशे मुद्रांची थैली अडकवून चित्र घेऊन गेला.

नंतर गोविन्द शोभाकान्तकडे जाऊन ती थैली शोभाकान्तला देऊ लागला; तेव्हा आश्चर्याने शोभाकान्तने विचारले–"मला हे पैसे तू का देत आहेस?"

"अरे, हे तर तुझ्याच चित्राचे पैसे." गोविन्द म्हणाला.

शोभाकान्तचा यावर विश्वास बसेना. त्याने आणखीच आश्चर्याने विचारले–"म्हणजे? माझ्या चित्राची इतकी खूप किंमत आली?"

गोविन्दने सारी हकिगत सांगून त्याला म्हटले–"अरे बाबा, नुसतं चित्र काढणं हीच फक्त कला आहे असं नव्हे,ते विकून दाखवणं ही सुद्धा एक कलाच आहे बरं का!"

कोणे एके काळी फ्रान्स देशात एक महाराणी राज्य करीत होती. तिचा महाल सुंदर संगमरवरी दगडांनी बांधलेला होता. महालाचे छत आतून बाहेरून चांदीने मढवलेले होते आणि महालातली प्रत्येक वस्तु सोन्याचीं होती. आणि त्यावर रंगीबेरंगी नवरत्ने सजवलेली होती. खरे पाहता ती राणी एक जादुगारीण होती. तिला आवश्यक त्या सर्व वस्तु क्षणभरात ती मिळवू शकत असे.

तिच्या जादूच्या शक्तीबाहेरची एकच गोष्ट होती–ती म्हणजे–एकाद्या सौंदर्यवती स्त्रीत ती स्वत:ला रूपान्तरित करू शकत नसे. आपल्या तरूणपणी ती दिसायला खूप सुंदर होती, पण आता ती इतकी कुरूप झाली होती कि तिला काही कामा-निमित्त भेटायला येणारी माणसे तिच्याशी बोलतानाही तिच्याकडे न पहाता, आपला चेहरा दुसरीकडे वळवून बोलत असत! आपला सुरकुत्यांनी भरलेला चेहरा घेऊन दिवसभर खोकत-खोकत ती आपल्या महालात फिरे.

अशा परिस्थितीत त्या राणीला कधीही आरशात आपला चेहरा पहावासा वाटत नसे. तिचा चकणा डोळा तिच्या कुरूपतेत भरच घालीत असे. जरा बऱ्या दिसणाऱ्याही कोणा व्यक्तीशी तिला बोलावेसे वाटत नसे.

एके दिवशी पंचवीस वर्षांची एक तरुणी राणीकडे आली. ती दिसायला फारच सुंदर होती. तिचे नाव होते श्रद्धा.

श्रद्धाला आपल्या महालात पहाताच राणीच्या तळपायाची आग मस्तकात गेली. तिने ओरडून विचारले–"या मुलीला इथे कोणी आणले? कुणाची हिम्मत झाली असं करायला? तावडतोब हिला इथून बाहेर घालवून द्या!"

वर्षा दामले

परंतु जराही विचलित न होता श्रद्धा म्हणाली–"महाराणी, मला मंत्रतंत्र माहीत आहे. मी आपलं सौंदर्य आपणाला देऊ शकते. काय विचार आहे आपला?"

हे बोलणे ऐकताच राणीच्या चेहऱ्यावरच्या रागाची जागा प्रसन्नतेने घेतली. श्रद्धाकडे निरखून पहात तिने विचारले– "खरंच असं करायला तू तयार आहेस? या बदल्यात तुला माझ्याकडून काय हवे?"

"आपलं सर्व धन व आपला मुकुटही मला या बदल्यात हवा." श्रद्धा उत्तरली.

तिचे उत्तर ऐकून राणी रागाने गरजली– "काय म्हणालीस? तुला माझे धन आणि मुकुट हवा? वा ग वा! मी भले या कुरूप अन् म्हाताऱ्या अवस्थेत मरून जाईन, पण तू मागितलेल्या दोन्ही चीजा मी तुला कदापि देणार नाही. चल चालती हो इथून!"

श्रद्धा बिचारी निराश होऊन तिथून निघून गेली.

काही दिवसांनी राणी आजारी पडली. तिची सेवा करणाऱ्या दासी ही तिच्याजवळ जायला कां-कूं करू लागल्या. राज वैद्याने तिला तपासून आपला निर्णय जाहीर केला की–राणी थोड्याच आठवड्यांची सोबतीण आहे!

आता राणीने तिच्याकडे पूर्वी येऊन गेलेल्या श्रद्धाचा शोध करवला. त्याबरोबरच तिने असाही निरोप कळवला की–'आता राणी आपली अपार संपत्ति अन् मुकुटही द्यायला तयार आहे!'

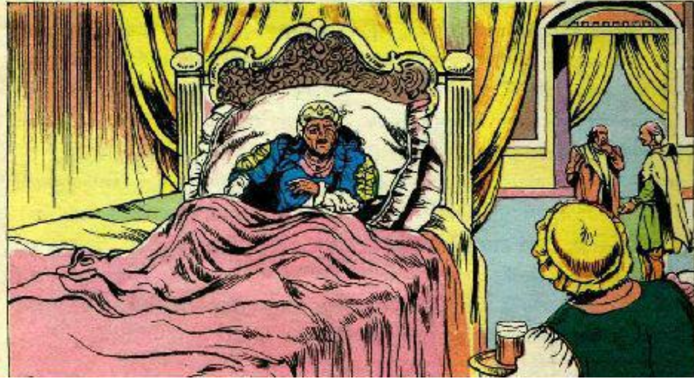
श्रद्धाने राणीकडे येऊन आपली शंका प्रदर्शित केली–"महाराणी, आपण जी संपत्ति अन् मुकुट मला देऊ करत आहात, ती जर आत्ता मी माझ्या सौंदर्य अन् तारुण्याच्या बदल्यात स्वीकारली तर मी ताबडतोब म्हातारी आणि अपंग होऊन जाईन. पूर्वी आपण माझी अट मानली नाही, पण आत्ता मात्र मला भीती वाटत आहे."

राणीने श्रद्धाची खूप स्तुति केली, खूप गोडगोड बोलून तिला राजी केले. दोघींच्यात समझोता झाला आणि क्षणभरातच दोघींची रूपे बदलून गेली!

राणी आता सुंदर आणि आकर्षक युवती बनली. तिचा देह शुद्ध सोन्यासारखा झळाळू लागला. तिच्या शरीरावरील तारुण्याचे तेज अन् डोळ्यातली चमक 'पहातच रहावे' अशी दिसू लागली! तिथले सर्वजण तिच्या सौंदर्यावर मोहित झाले. परंतु तिला मात्र आता एकाद्या खेड्यात जाऊन मोडक्या-तोडक्या झोपडीत रहाणे अन् अंगावर चिंध्या वागवणे भाग होते. तिची सर्व संपत्ति श्रद्धाकडे गेली होती!

इकडे श्रद्धा अगदीच कुरूप, घृणास्पद दिसू लागली होती, पण आता ती एका सुंदर राजवाड्यातली राणी बनली होती!

श्रद्धाने आपले रूप पहाण्यासाठी आरसा मागवून घेतला. पण आरशातलं आपलं रूप

तिला पाहवेना! तिने दोन्ही हातांनी आपला चेहरा झाकून घेतला! तिने ताबडतोब एक आज्ञा सोडली की–कोणीही तिच्या समोर येऊ नये! आता तिने आपल्या भोवतीच्या धनाच्या राशी पाहून आपल्या मनाला संतोष द्यायचा प्रयत्न केला! परंतु त्या धनराशी, ते वैभव, तो मुकुट तिच्या मनाच्या यातना घालवू शकले नाहीत.

यापूर्वी श्रद्धा आपल्या गावातल्या मैत्रिणीसह फुलांचे ताटवे व झाडांच्या सावल्यांबरोबर नाचत रहात असे, पण आता तिला काठीच्या आधारानेही उभे रहाणे कठीण होत होते! महालात विविध प्रकारचे उंची खाद्यपदार्थ आज्ञेसरशी हजर होण्याची शक्यता असून ही आता तोंडात दात नसल्यामुळे केवळ पातळ पदार्थांशिवाय ती अन्य काहीही खाऊ शकत नव्हती!

श्रद्धाला हळूहळू पश्चात्ताप वाटू लागला. राजमुकुट आणि संपत्तीच्या लोभाने आपण आपले तारुण्य व सौंदर्य राणीला देण्यात वेडेपणा केला – असे तिच्या लक्षात आले. ज्याचा आपण उपभोग घेऊ शकत नाही असे अपार धन काय उपयोगाचे–हे तिला पटले.

पूर्वी छान हसत-खेळत ती गायीं चरायला घेऊन जात असे. आता राज्यकारभारातल्या अडचणी समजून घेणे अन् त्या सोडवणे तिला कठीण जाऊ लागले. इकडे राणी ज्या गावी श्रद्धा रहात असे त्या गावी पोचली. आपले राज्य आणि राजवैभव नसल्यामुळे तीही दुःखी होऊ लागली. आता म्हातारपणच्या गैरसोयी व व्यथा ती विसरून गेली. गरीबीत जीवन जगणे तिला कठीण जाऊ लागले! "हे काय मला असले मळके व फाटके कपडे घालावे लागणार? या असल्या वेषात माझे तारुण्य व सौंदर्य कसे उठून दिसणार? या लहानशा गावात माझ्या सौंदर्याचे कौतुक तरी कोण करणार? इथे तर सारेच गांवढळ! शीः, काय मूर्ख मी! सौंदर्य अन् तारुण्याच्या मागे लागून मी अपार संपत्ति आणि राजमुकुट देऊन बसले! मला ते सर्व आता परत मिळालं तर काय बहार होईल!" असा विचार मनात येऊन ती चिन्तित झाली.

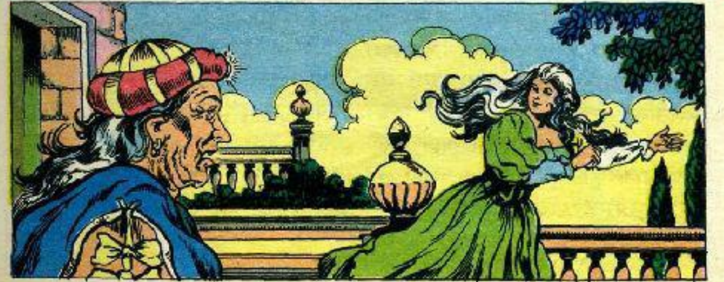
काय करावे–हे राणीला सुचेना. ती दुःखाने त्रासून गेली. एका बाजूला तिला अशी चिन्ताही सतावू लागली की–आपण आपले म्हातारपण परत मागितले तर बहुधा लवकरच आपण मरूनही जाऊ!

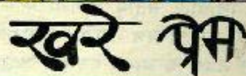
परंतु अशा उलटसुलट विचारांच्या जाळ्यातून ती एकदा बाहेर आली–तिने एक पक्का निर्णय घेतला. किती ही मोठ्यात मोठी राणी असो–मरण तर कुणालाच चुकत नाही. म्हातारपणच्या यातना आणि आजार यांना हिंमतीने तोंड दिलेच पाहिजे. पण तारुण्य व सौंदर्यासाठी राज्य व अधिकाराचा त्याग करणे हा शुद्ध वेडेपणाच!

असा विचार करून राणी पुन्हा आपल्या महालात परत आली. श्रद्धाने तात्काळ ओळखले की–ती कशासाठी परत आली आहे! जास्त काही न बोलताच त्यांनी आपापल्या जुन्या रूपात स्वतःला परिवर्तित करून घेतले!

दुसऱ्या क्षणी चंचल मनाची ती राणी आपलं म्हातारं रूप पाहून घाबरली अन् श्रद्धाला म्हणू लागली–"अग श्रद्धा, मी चूक केली. खरं म्हणजे तुझं तारुण्यच यापेक्षा चांगलं! पुन्हां करू या का अदलाबदल?"

पण आता मात्र श्रद्धा या प्रस्तावाला कबूल होईना! "राणीसरकार, आपल्या दोन्ही अवस्थांचा अर्थ मला छान समजून चुकला आहे! वेदना सहन करत आणि अडचणींना तोंड देत-राणीचे जीवन जगणे–मला मुळीच पसंत नाही! त्यापेक्षा आपले तारुण्य घेऊन साधी ज्वारीची भाकरी खात अन् शेळया-बकऱ्या संभाळत गरिबीचे जीवन जगणे जास्त आनंदाचे आहे! मला कोणी अनेक राज्ये आणि संपत्ती देऊ केली तरी मी पुन्हा कधीही असली चूक करणार नाही. अच्छा, रामराम! चालले मी." असे म्हणूत उडया मारत, बागडत श्रद्धा तिथून निघून गेली.

खरे प्रेम

अमरावती शहरात आनन्दगुप्त नावाचा प्रसिद्ध जव्हेरी रहात असे. त्याला गंगा, यमुना आणि सरस्व ती नावाच्या तीन मुली होत्या.

आनन्दगुप्तच्या या मुली प्रौढ वयांत झाल्या होत्या, त्यामुळे त्या उपवर होता होता आनन्दगुप्त म्हातारा झाला होता. त्यामुळे त्याच्या मनात विचार आला की– आता तीनही मुलींचे विवाह एकदमच उरकून घेऊन आपली संपत्ति तिघींच्यात सारखी वाटून देऊन आपण आराम करावा.

एक दिवस तीन्ही मुलींना जवळ बोलावून तो म्हणाला–"हे पहा मुलींनो, मी आता म्हातारा झालो. तेव्हां आता मला असं वाटतं की तुम्हा तिघींचे विवाह उरकून आपली शेवटची इच्छा पूर्ण करण्यासाठी काशीयात्रेला जावे. काशीहून परतल्यावर तुम्हा तिघींच्या घरी आलटून पालटून रहात आपलं उरलंसुरलं आयुष्य घालवत रहावं?"

थोडा विचार करून थोरली कन्या गंगा म्हणाली–"बाबा, तुमचं म्हणणं योग्यच आहे. पण लग्नानंतर प्रत्येक स्त्रीला आपल्या पतीच्या आज्ञेत रहावं लागत ना? तुम्हीं माझ्याकडे येऊन राहिलात अन् माझ्या पतीला ते आवडलं नाही तर?"

आनन्दगुप्तला आपल्या मुलीचे म्हणणे बरोबरच वाटले.

नंतर त्याने आपल्या दुसऱ्या मुलीला– यमुनेला विचारले–"सांग यमुना, तुझा काय विचार?"

यमुना म्हणाली–"ताई म्हणते ते खरंच आहे. लग्नानंतर पतीची वागणूक कशी असेल याबद्दल आत्ताच काय सांगावं? त्यामुळे मला वाटतं..." असे म्हणून बोलता-बोलताच ती थांबली.

"काही हरकत नाही, पुढे बोल बाळ." आनंदगुप्त म्हणाला.

"बाबा, मला आपलं या शहरातलंच स्थळ पहा, म्हणजे मी दुसरीकडे राहिले तरी जवळच असेन नं?" यमुनेने आपले बोलणें पूर्ण केले.

"तुझं म्हणणंही ठीक आहे बाळ." असे म्हणून आनन्दगुप्त आता आपल्या तिसऱ्या कन्यकेकडे वळला. "बोल सरस्वती, तुझं काय म्हणणं आहे बाळ?" त्याने विचारले.

आतापर्यंत आपल्या मोठ्या बहिणींची मुक्ताफळे ऐकत असणाऱ्या सरस्वतीचे डोळे भरून आले. गदगदलेल्या आवाजात ती म्हणू लागली–"बाबा, माझ्या लग्नाची काय घाई आहे? तुम्हाला एकट्याला मी काशीयात्रेला मुळीच जाऊ देणार नाही. मी पण तुमच्याबरोबर येईन. त्याअगोदर तुम्ही या दोघींचे विवाह उरकून घ्या. काशीयात्रेहून आल्यावर नशिबात देवाने काय लिहिलं असेल तसं होईल."

छोट्या कन्येचे हे अपार प्रेम पाहून आनंदगुप्तला फार आनन्द झाला. उपरण्याने आपले डोळे टिपत तो म्हणाला– "रडतेस काय वेडे! तुझं माझ्यावरचं प्रेम आणि आदर पाहून मला असा धीर आला आहे की मी नक्कीच आणखी काही वर्षे जगू शकेन." असे म्हणत त्याने मुलीच्या मस्तकावरून प्रेमाने हात फिरवला.

आनन्दगुप्तने यानंतर आपली अर्धी संपत्ति थोरल्या दोघींना सारखी सारखी वाटून दिली आणि त्यांचे विवाह करून दिले. आणि सरस्वतीला बरोबर घेऊन तो काशीयात्रेला निघून गेला.

सहा महिन्यांनी काशीयात्रा संपवून आनंदगुप्त परत आला. आल्यावर योग्य स्थळ पाहून सरस्वतीचा विवाह करून दिला. या जावयाला त्याने घरजावई करून घेतले आणि आपल्या जव्हेरी-दुकानाची जबाबदारी त्याच्यावर सोपवली. योग्य तेथे त्याला मार्गदर्शन करीत आपले उर्वरित आयुष्य त्याने सुखाने घालवले.

अमोल खजिना

एका जंगलाच्या कोपऱ्याला एक गरीब बाई आपली झोपडी बांधून रहात होती. तिला रामदीन नावाचा एक दहा वर्षांचा मुलगा होता. जंगलात सापडणारी फळे अन् औषधी झाडपाला गोळा करण्याच्या कामात तो आपल्या आईला मदत करी.

आपल्या आईचे रोजचे कष्ट पाहून रामदीनला मनातल्या मनात फार दुःख वाटे. त्याला मनात वाटे की जंगलात गुप्त खजिना सापडावा व आपण तो आईला द्यावा.

एक दिवस तो जंगलात फिरत होता आणि आपल्या नेहमीच्या सवयीप्रमाणे सर्वांना विचारत होता–"ए झाडा, तुझं वय काय रे?", "ए पक्ष्या, तुझं नाव सांग ना!"–अन् असलंच काहीकाही.

एका ठिकाणी विचित्र पोशाखातला एक बुटका माणूस त्याला दिसला. एका झाडाला रेलून उभा राहून तो काहीतरी गुणगुणत होता.

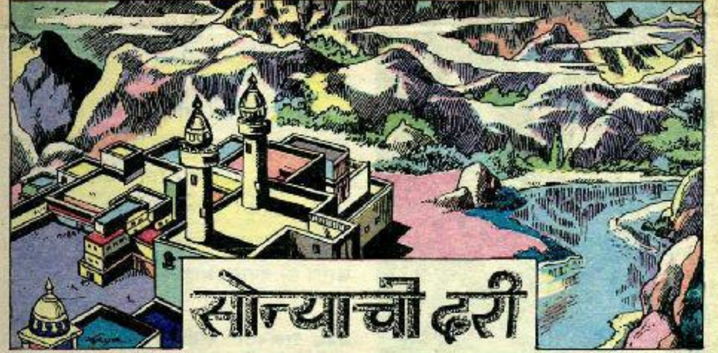
रामदीनने त्या बुटक्याजवळ जाऊन आपल्या आईच्या कष्टांचे वर्णन केले आणि त्याला विचारले–"इथे एकादा जमिनीत पुरलेला खजिना आहे का रे? मला तो काढून आपल्या आईला द्यायचाय्!"

यावर तो बुटका गडगडून हसला आणि म्हणाला–"काय म्हणालास? खजिना तर तुझ्या आईला केव्हाच मिळालाय्!" एवढे सांगून तो बुटका दाट झाडीत पळून गेला.

रामदीनने घरी येऊन आईला सर्व हकिगत सांगितली आणि विचारले–"आई, तुला मिळालेल्या खजिन्याबद्दल तू मला का कधीच काही सांगितले नाहीस?"

आई हंसून त्याला म्हणाली–"अरे माझा तो अमोल खजिना म्हणजे तूच!" असे म्हणून रामदीनला जवळ ओढून तिने त्याचा मुका घेतला.

[६]

[ज्ञानभूमीच्या राजाने मनोदर्पणात पुजाऱ्याचे खरे स्वरूप पाहून रागाने त्याचे मस्तक उडवले. त्याच आरशाच्या द्वारे त्याला विनोदच्या उत्तम स्वभावाची ही पारख झाली आणि विषारी वायू पसरवणाऱ्या पर्वतरांगा ओलांडायला मदत करण्यासाठी राजाने विनोदला अदृश्य होण्याचे रहस्य समजाऊन सांगितले. ...पुढे वाचा.]

एकदा अदृश्य झाल्यावर पुन्हा मनुष्य रूपात कसे यायचे हे समजण्यास विनोदला जरा वेळच लागला. पण त्याच्या लक्षात आले की आपण एका खडकावर झोपलो आहोत! त्याच्या अंगात हातपाय हलवण्याचे ही त्राण नव्हते–इतका तो कमजोर झाला होता. हळूहळू त्याने डोळे उघडले तेव्हां सर्वत्र अंधारच पसरलेला त्याला दिसला. अंधाराला जरा डोळे सरावल्यावर त्याला आपल्या समोर एक साधुपुरुष बसलेला अस्पष्टसा दिसला. त्या मुनीचे डोळे एकाद्या नीलमण्यासारखे चकाकत होते. तो मनातल्या मनातच बोलल्यासारखा पुटपुटला–"हाय देवा! मी पुन्हा एकाद्या पुजाऱ्याबिजाऱ्याच्या तडाख्यात तर नाही सापडलो?"

"तू कोण आहेस? शेकडो वर्षांपासून बंद असलेले दार पार करून तू माझ्या

गुहेत कसा येऊ शकलास?" मुनीने आश्चर्याने विचारले.

"शेकडो वर्षांपासून? म्हणजे इतकी वर्षे गुहेबाहेर न पडता आपण इथेच रहात आहात?" विनोदने उठून बसत विचारले.

"हो, हो! पण तू माझ्या प्रश्नाचे उत्तर नाहीं दिलेस?" मुनीने पुन्हा विचारले.

विनोदने थोडक्यात स्वत:बद्दल माहिती साधूला सांगितली. ते ऐकून साधु पुन्हा न हलता-डुलता ध्यानस्थ बसला. एक तास-भराने त्याने डोळे उघडले आणि विनोदच्या मस्तकावर हात ठेऊन म्हटले–"बाळा, तुझ्यात नक्कीच पवित्र आत्मा वसत असला पाहिजे. म्हणून अदृश्य रूपात वावरत असताना तुझे शरीर माझ्याकडे आकृष्ट होऊन इथे पोचलास."

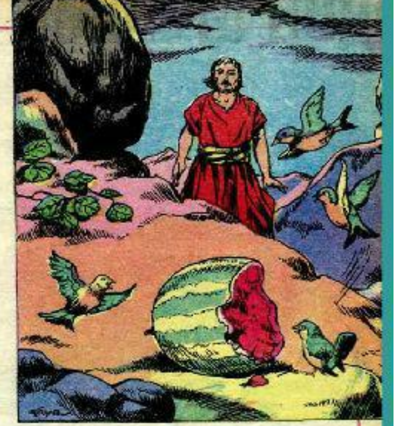
त्या तपस्व्याचे बोलणे ऐकत असताना विनोदला असा भास होऊ लागला की जणू काही आपण आनंदसागरात पोहत आहोत. विनोद समजून चुकला की मुनि साधासुधा नाहीं! त्याच्यात काही विशेष शक्ति आहे आणि तो दयाळु आहे.

"चला, बाहेर जाऊ या, तुला नवा प्रदेश दाखवतो. मीही हा प्रदेश पाहून खूप काळ लोटला. दोघेही गुहेच्या तोंडाशी आले. तोंडावर लावलेला पत्थर हलवण्याचा विनोदने प्रयत्न केला पण तो दगड रेस-भरही हलला नाही!"

"थांब, मीच करतो बाजूला!" असे म्हणून साधूने आपल्या काठीने दगडाला स्पर्श करताच तो गडगडत बाजूला जाऊन पडला! दोघेही गुहेतून बाहेर आले. गुहा एका उंच डोंगरावर होती. डोंगराखाली एक सुन्दर शहर दिसले.

"देवा रे, या गुहेभोवतालची सुन्दर झाडे-झुडुपे कुठे गेली? डोंगराभोवतीचे चारी बाजूंना पसरलेले दाट जंगल कसे गायब झाले?" मनातल्या मनात असा विचार करत मुनि विनोदकडे वळला व त्याने त्या प्रदेशाबद्दल विनोदला माहिती सांगितली.

कोणे एके काळी त्या भागात भयंकर जंगल पसरलेले होते! मुनि सोडून अन्य कोणीही त्या प्रदेशात रहात नव्हते. एकदा आपल्या राजाच्या छळाला कंटाळून एक गरीब माणूस त्या डोंगराळ भागात येऊन पोचला. तहान भुकेने तो हैराण झाला होता. त्याच वेळी त्याला एका हिरव्यागार डोंगरावर काही पक्षी कुठलेसे फळ खाताना दृष्टीस पडले. तो ताबडतोब त्या डोंगरावर पोचला आणि पक्ष्यांनी अर्धवट खाऊन टाकलेले फळ त्याने गपागप खाऊन टाकले! त्याची तहान आणि भूक तेवढ्यानेच भागली!

आता त्याच्या मनांत एक शंका डोकावू लागली–एवढे मोठे कलिंगड या छोट्या पक्ष्यांनी या डोंगरावर कसे उचलून आणले असेल? हा विचार मनात येताच त्याने आसपासची जागा नीट धुंडून पाहिली. त्याला मागील बाजूलाच एक वेल दिसला. त्याच्या लक्षात आले की ते कलिंगड याच डोंगरावर तयार झाले असले पाहिजे. त्याला मोठे आश्चर्य वाटले!

"मी स्वत: आपल्या योगशक्तीने रोज एक कलिंगड पैदा करून या पक्ष्यांना खायला देतो." मुनीने माहिती दिली.

"असे आहे होय? मग बाबाजी, मला ही एका पक्षाचे रूप देऊन टाका ना. आपल्या कृपेने रोज कलिंगड खाऊन राहीन." तो गरीब याचना करू लागला.

"त्यासाठी पक्षी होण्याचे काय कारण? तुला हवे तर मी कलिंगडच इतके मोठ बनवत जाईन की तुझीही तहानभूक भागेल." मुनि म्हणाला.

"जशी आज्ञा!" असे म्हणत दोन्ही हात उचलून गरिबाने मुनीला नमस्कार केला. पण तरीही त्याच्या चेहऱ्यावर उदासवाणा भाव तसाच होता!

"तुझी पोटाची चिन्ता तर मिटली, आता तू का दु:खी?" मुनीने विचारले.

"आपण माझ्यावर फार उपकार केल आहेत. त्याबद्दल कृतज्ञता कशी व्यक्त करू

हेच मला समजत नाहीं–ही माझी पहिली चिन्ता, अन् माझी दुसरी चिन्ता म्हणजे– माझ्या पोटाची काळजी तर दूर झाली, पण तिकडे माझी कुटुंबीय माणसे कशा अवस्थेत असतील ?" गरिबाने आपली अडचण मांडली.

"मग तू आपला परिवारही इथे घेऊन ये, त्यांनाही खाता येईल असे कलिंगड मी निर्माण करीन." मुनीने सहानुभूतीने म्हटले.

गरीबाने मस्तक झुकवून मुनीला प्रणाम केला. तरीही त्याच्या चेहऱ्यावरची उदासी अजून तशीच राहिली !

"आता कसल्या विचारात पडला आहेस बाबा ?" मुनीने विचारले

गरीब माणूस उत्तरला–"आपल्या कृपेने मी अन् माझे कुटुंब तहान-भुकेच्या प्रश्नातून मुक्त होऊ शकतो, पण आता प्रश्न असा की, आम्ही ज्या बन्धु-बान्धव अन् मित्रपरिवाराच्या संगतीत इतका काळ राहिलो त्यांना विसरून कसे चालेल ?"

"ओहो, हे तुझ्या काळजीचे कारण होय ? बरं तर, तू तुझ्या कुटुंबियांबरोबर तुझे बंधु-बान्धव आणि मित्र परिवाराला ही इथे घेऊन ये–मग तर झालं ?" साधुबाबाने तीही अडचण निवारली.

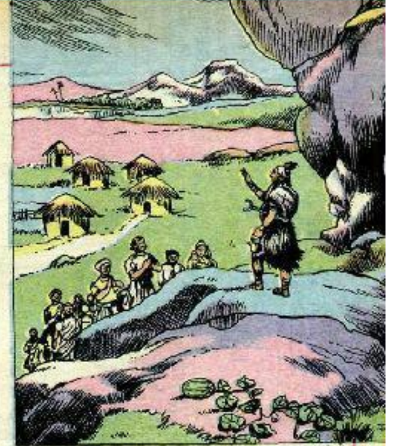
"हे करुणानिधान मुने, मी आपल्या बांधवांना आणि मित्रपरिवाराला इथे आणल्यावर त्यांची संख्या वाढत नाही का जाणार ? इतक्या सगळ्या लोकसंख्येचे पोट एकच कलिंगड कसे काय भरू शकेल ?" गरीबाने मोठ्या नम्रतेने आणखी अडचण मांडली !

मुनी क्षणभर गप्प राहिला आणि म्हणाला–"हे बघ, आता पुन्हा गुहेत जाऊन तपस्येला बसायचा माझा विचार आहे. पण त्यापूर्वी मी आपली जी योगशक्ति या स्थानी सोडून जाईन तिच्या योगाने तुम्हा लोकांना कलिंगड मिळत राहील. रोज तुमच्यापैकी एकाने इथे येऊन किती लोकांसाठी हवे हे मोठ्याने ओरडून सांगावे म्हणजे दुसऱ्या दिवशी सकाळी तितक्या मोठ्या आकाराचे कलिंगड इथे तयार असेल. तुम्ही सर्वांनी ते बरोबर वाटून खावे. जे लोक ते खातील त्यांना त्या दिवशी पुन्हा भूक लागणार नाही. झाले समाधान ?"

आता मात्र निःशंक मनाने गरीब माणूस आपल्या गावी गेला व आपला परिवार आणि बंधु-बान्धव, मित्रमंडळी यांच्यासह परत आला. डोंगरपायथ्याशी त्यांच्या लहान-लहान झोपड्या उभ्या राहिल्या, तिथे जमलेल्या सर्वांना उद्देशून मुनि म्हणाला–"ऐका, तुम्हा सर्वांच्या तहान–भुकेची समस्या मी सोडवली आहे, आता 'सत्याची साधना' हेच तुमच्या जीवनाचे उद्दिष्ट राहिले पाहिजे. आता तुम्ही सर्वजण हे उद्दिष्ट साधण्याच्या प्रयत्नाला लागा."

यानंतर मुनीने सर्वांना ध्यान कसे करावे हे शिकवले आणि डोंगरावरील गुहेत प्रवेश करून त्याने आपल्या तपस्येला सुरुवात केली. अशा प्रकारे शेकडो वर्षे निघून गेली.

मुनीच्या तोंडून ही सर्व हकीगत ऐकून विनोदने विचारले–"स्वामी महाराज, आपल्याला आत्ता डोंगरपायथ्याशी हे जे शहर दिसत आहे ते बहुधा त्यावेळी इथे आलेल्या शरणार्थी लोकांच्या वंशजांनी

वसवले असावे. गुहेच्या तोंडाशी मला कलिंगडाचा वेल ही दिसला. अजूनही हे लोक कलिंगड घेऊन जात असतील तर नवल नाही."

"चल, आपण शहरात जाऊन तिथली वैशिष्टये पाहून घेऊ." असे म्हणत मुनि पुढे चालू लागला.

विनोदही मुनीच्या मागे चालू लागला.

डोंगरावरून खाली पायथ्याकडे जाणाऱ्या रस्त्याच्या दुतर्फा फुलझाडे अन् वेली पसरल्या होत्या.

मुनि आणि विनोद थोड्याच वेळात डोंगरपायथ्याशी वसलेल्या शहराच्या प्रवेशद्वाराजवळ पोचले. रंगीबेरंगी पगड्या

घातलेली दोन बलिष्ट माणसे हातात तलवारी घेऊन तेथे पहारा करीत होती. द्वाराबाहेर लोकांची बरीच गर्दी होती.

"आम्ही लांबच्या देशाचे यात्रेकरी आहोत. आम्हाला डोंगरावर जाऊन पहायला परवानगी नाही देणार?" गर्दीतल्या एकाने विचारले.

"परवानगी मिळणार नाही. अद्भुत कलिंगड मिळते, त्या डोंगरावर जाण्याची योग्यता केवळ आमच्या प्रमुखाचीच आहे. एकूण किती लोकांना पुरेल एवढया कलिंगडाची आवश्यकता आहे याची सूचना द्यायची असते, म्हणूनच केवळ ते रोज डोंगरावर जातात." द्वारपालाने सांगितले.

द्वारपालाचे बोलणे ऐकल्यावर मुनि म्हणाला–"तो प्रमुख म्हणजे सर्वात पहिल्याने आलेल्या त्या गरीब माणसाचाच वंशज असणार."

आता ते दोघे प्रवेशद्वार ओलांडून आत गेले. "आपण आत घुसत आहोत, पण द्वारपालाने आपल्याला कसे काय अडवले नाही?" विनोदने आश्चर्याने विचारले.

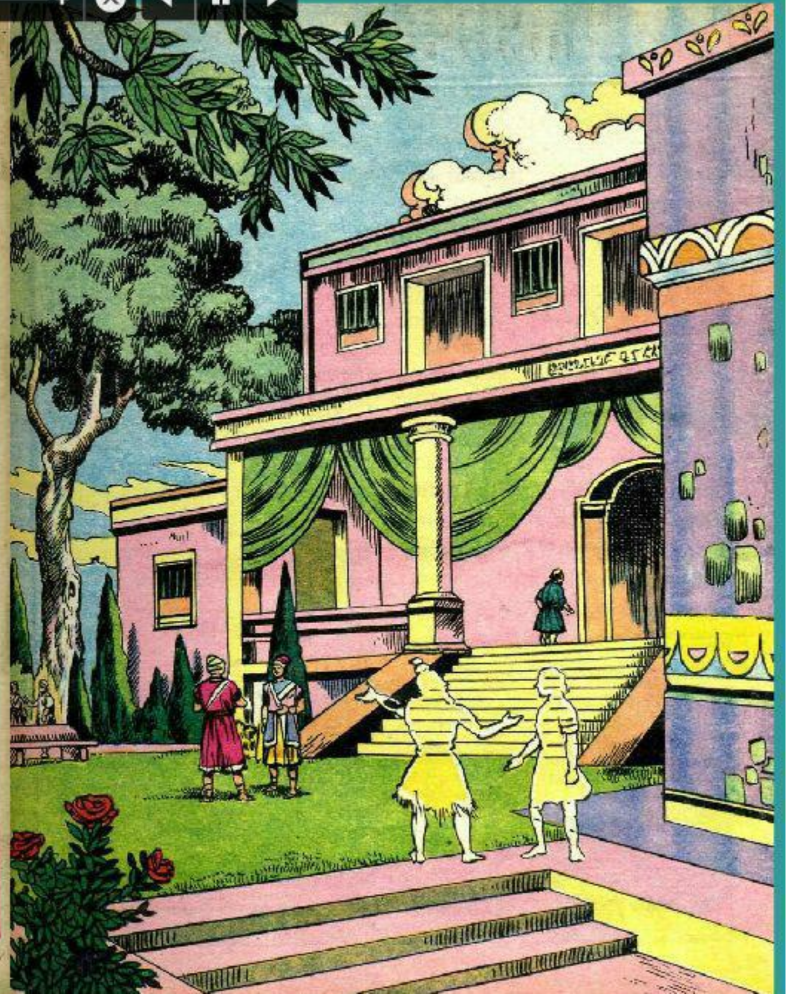
"आपण आत्ता अदृश्य रूपात वावरत आहोत, आपले बोलणे सुद्धा त्यांना आत्ता ऐकू येणार नाही." मुनि म्हणाला.

विनोदला फारच आश्चर्य वाटले!

महाद्वारातून आत शिरल्यावर ते दोघे एका गल्लीतून चालू लागले, आणि एका मोठ्या मण्डपाजवळ पोचले. त्या मंडपाच्या प्रवेशद्वाराशी एका दगडावर 'निःशब्द!' असे लिहून ठेवले होते.

काही अधिकारी तेथे चारी बाजूंना पसरलेल्या हिरवळीवर फिरता फिरता मधून मधून त्या मंडपात डोकावून पहात होते.

मुनि म्हणू लागला–"ही जागा माझ्या चांगल्या आठवणीत आहे. त्या काळी या जागी एक विशाल बाग होती. मी त्या लोकांना इथे काय काय करायला हवे, कसे रहायला हवे वगैरे समजाऊन सांगितले

होते. चल, आता तिथे काय चालले आहे पाहू या." असे म्हणून त्याने त्या मंडपात प्रवेश केला. ओळीने बनवलेल्या आराम-खुर्चीसारख्या आसनांवर अनेक स्त्रीपुरुष आडवे पडून झोपले होते. त्यांच्यापैकी काही काही चक्क घोरत होते. अधिकारी लोक तेथे हिंडून कोण किती वेळ झोपते याचा हिशोब ठेवत होते. तेथील वातावरण पाहून मुनीने हे ही ओळखले की जास्तीत जास्त जोराने घोरत झोपणाऱ्या व्यक्तींना तिथे प्रोत्साहन दिले जाते आणि काही वेळाने या सर्वांचा हिशोब पाहून सर्वात अधिक घोरत राहून झोपणाऱ्या माणसाला बक्षिस दिले जाते.

तेथे गाढ झोपलेल्या काही लोकांवर रागावून मुनीने त्यांचे केस धरून त्यांना खाली ओढले. विनोदने ही त्याचे अनुकरण करीत तसेच केले. त्याने ही काही लोकांना खाली ओढले.

थोड्याच वेळात अचानक झोपेतून जागे झालेल्या लोकांच्या किंचाळण्यांनी साऱ्या मंडपात एकच गोंधळ माजला. अधिकाऱ्यांनाही काही कळेना, ते नुसतेच गप्प राहिले.

नंतर मुनि त्या मंडपाबाहेर आला. विनोदनेही त्यांच्या मागून येत विचारले– "स्वामीजी, आपण त्या लोकांवर इतके का रागावलात? मला सांगता काय झाले ते?"

"डोळे मिटून ध्यान कसे करावे–हे मी त्यांच्या पूर्वजांना शिकवले होते. परंतु हे लोक तर ध्यान वगैरे सर्व विसरून गाढ झोपा घेणे आणि घोरणे यातच इति-कर्तव्यता मानून त्यातच चढाओढी लावत आहेत." मुनि उत्तरला.

तेथून निघून ते दोघे एका मंदिरासारख्या इमारतीजवळ आले. मंदिराच्या प्रांगणात नगराच्या अधिकाऱ्यांची सभा चालू होती. त्यांच्यात त्या नगराचा तरुण नेताही होता. विनोद व मुनि अदृश्य रूपाने त्यांच्यात जाऊन पोचले आणि मंदिराचे दरवाजे बंद केले गेले. (क्रमशः)

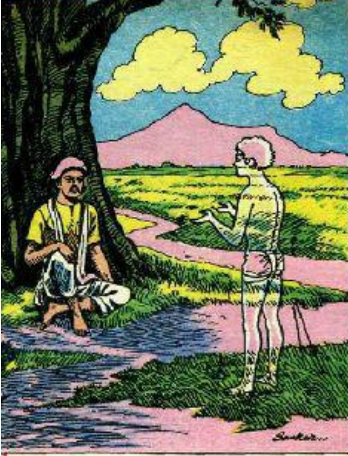

हडळीचे शिक्षण

दृढनिश्चयी विक्रमादित्य झाडाकडे परत आला, त्याने झाडावरून प्रेत खाली उतरवले व खांद्यावर टाकून नेहमीप्रमाणे मौन धारण करून स्मशानाकडे चालू लागला. प्रेतात रहाणारा वेताळ त्याला विचारू लागला–"राजा, एका राज्याचा शासक असूनही, भूत-पिशाच्चे, लांडगे-कोल्हे आणि घुबडांचा स्वैर संचार असलेल्या या स्मशानात तू हे जे कष्ट उपसत आहेस ते पाहून हसावे की रडावे हेच मला कळेनासे झाले आहे! तुझ्याप्रमाणेच आपल्या उद्दिष्टाबद्दल दृढनिष्ठा आणि सहनशीलता असलेली एक हडळ व एक मास्तर आपा-पल्या इच्छापूर्तीसाठी दृढनिश्चयाने आपला मार्ग आक्रमत राहिले, पण शेवटी दोघांनीही आपले काम अर्धवट सोडून दिले. त्यामुळे तुझ्याबद्दलही माझ्या मनात अशी शंका येऊ लागली आहे की केव्हातरी तूही असेच

वेताळाच्या गोष्टी

करणार आहेस. ऐक, मी तुला ती गोष्ट सांगतो. तुझा थोडा श्रमपरिहारही होईल.

वेताळ गोष्ट सांगू लागला–धर्मपूरमधे बलरामदास नावाचा एक शिक्षक रहात असे. एके दिवशी आपल्या बायकोवर रागावून तो घरातून बाहेर पडला आणि गावच्या एका टोकाला असलेल्या चिंचेच्या झाडाखाली जाऊन बसला.

त्यावेळीं चिंचेच्या झाडावरून एका छोट्याश्या हडळीने त्याच्या समोर उडी मारली आणि ती म्हणाली–"मास्तर, मला भिऊ नका, मी तुमच्याजवळ शिकायला आले आहे."

हडळीला पाहून बलरामदास घाबरला. त्याने विचारले–"कोण आहेस तू? तुला कशासाठी शिकायचंय?"

"मला शिक्षणाची अतिशय आवड आहे. पण काय करू? माझ्या लहानपणीच माझे वडील वारले. माझी आई खूप काबाडकष्ट करून मला वाढवायचा प्रयत्न करीत असे. पण खरं तर तिची कमाई आमचं पोट भरण्यापुरेशी नसे, म्हणून मी सुद्धा काहीबाही काम करून थोडा बहुत पैसा मिळवू लागले. मला शिकायची भारी हौस! म्हणून मी आपल्या कमाईतून थोडेफार पैसे बगळून ठेवत असे. काही दिवसांनी माझी आई अचानक आजारी पडली. घरातले सर्व पैसे तिचे औषधपाणी करता करता संपून गेले. इतके करूनही आई काही त्या आजारातून वाचली नाही. मला फार दु:ख झाले अन् वैतागून मी नदीत जीव दिला! पण माझी शिक्षणाची इच्छा राहून गेली होती म्हणून मी हडळ झाले– तुम्ही मला सांगाल ते काम मी करीन, पण मला शिकवाच मास्तर!" तिने पुन्हा एकदा शिकवण्याबद्दल मास्तरांना गळ घातली!

"एक हजार सुवर्णमुद्रा हव्यात!" आपला लोभ प्रकट करत बलरामदास म्हणाला.

"माझ्याकडे तर इतकं धन नाही. पण मी राजाच्या खजिन्यातून चोरून आणू

शकेन, आणू!" हडळीने विचारले.

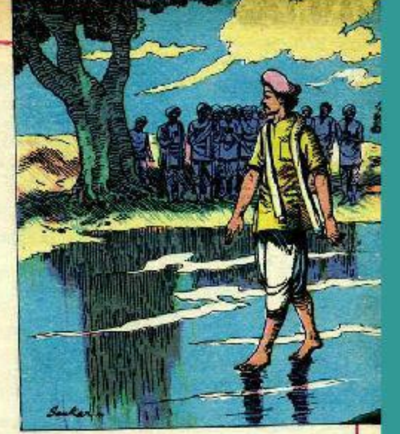
"अंहं, तुला आणखी एक काम करावं लागेल. माझी बायको रोज काही ना काही कारण काढून भांडण उकरून काढीत असते. मला शांतपणे जगू देत नाही. तिला भीती दाखवून ती माझ्या आज्ञा पाळू लागेल असं तू केलं पाहिजेस!"–बलरामदासने दुसरी अट सांगितली.

"ठीक आहे. हे ही करीन मी. मग शिकवाल ना मला?" पुन्हा आपल्या मागणीवर जोर देत तिने दुसरी अटही मान्य केली.

यावर बलरामदासने आणखी एक काम तिला सांगितले व ते कसे करायचे हे ही सांगितले.

काम असे होते–बलरामदासने गावातल्या एका वयस्क माणसाकडून काही कर्ज काढले होते. एका वर्षानंतर त्याने ते फेडूनही टाकले. पण तो माणूस म्हणतो की पैसे परत केलेच नाहीत. कर्ज परत केल्याबद्दल बलरामदासजवळ कागदी पुरावाही नाही. त्यामुळे गावचे काही लोक बलरामदासबद्दल शंका घेतात तर काहींना 'तो वयस्क माणूस खोटं बोलतो' असं वाटतं.

यासाठी आता या छोट्या हडळीने असं करायचं–तिने त्या वयस्क माणसाच्या

शरीरात प्रवेश करून गावातल्या लोकांसमोर त्याच्या तोंडून खरी गोष्ट वदवून घ्यायची. मग साऱ्या गावातल्या लोकांना कळून येईल की बलरामदास फारच सत्यवादी आहे, तो फार पवित्र आचरणवाला आहे. अन् त्यामुळे त्याला आता काही अद्भुत सिद्धि प्राप्त झाली आहे. आणि या सिद्धींचे लोकांच्यात प्रदर्शन करण्यासाठी या छोट्या हडळीने मदत करायला पाहिजे.

शिक्षणाची अतिशयच आवड असल्याने त्या छोट्या हडळीने बलरामदासच्या या सर्वच्या सर्व अटी मान्य केल्या. आणि याचा परिणाम म्हणजे–थोड्याच दिवसात बलरामदासचे नशीब फळफळले!

बलरामदासच्या घरी एक हजार सुवर्ण-मुद्रा आल्या, त्याची बायको त्याची प्रत्येक गोष्ट ऐकू लागली—त्याच्या आज्ञा पाळू लागली, गावच्या त्या वयस्क माणसाने आपली चूक कबूल केली आणि आता बलरामदास आपल्या अंगच्या अद्भुत शक्तींचे प्रदर्शन करू लागला!

छोटी हडळ रोज शिकवणी सुरू करण्या-बद्दल बलरामदासच्या मागे भुणभूण लावत असे. एक दिवस तो तिला म्हणाला—"हे बघ, मी हल्ली तुझ्यामुळे कामात फार गुंतलेला असतो, अलिकडे मुलांना शिक-वणंही मी बंद करून टाकलंय. तूच सांग, तुला तरी मी कसं शिकवू?"

"पण मास्तर, मी तर तुमच्या सर्व अटी पाळल्या आहेत, आता जर तुम्ही मला शिकवायचं नाकारलंत तर तुम्ही माझी प्रतारणा केल्यासारखं होईल." छोटी हडळ म्हणाली.

"पण तुला शिकायची गरजच काय? माझ्यामुळे तुझी हल्ली पूजा केली जात आहे. माझा आजकाल जो काही आदरसत्कार केला जातो, तो तुझ्यामुळेच की नाही?"

"पण मला आदर-सन्मान वगैरे काही नको. मला विद्याच हवी." छोट्या हडळीनें रोखठोक मागणी केली.

"मग मला माफ कर. मी काही तुला शिकवू शकणार नाही." बलरामदास म्हणाला.

"का नाही शिकवू शकणार, सांगा बरं? तुमच्या उत्तरानें माझं समाधान झालं नाही, तर तुमचा अन् तुमच्या संपूर्ण कुटुम्बाचा सर्वनाश करूनच इथून निघून जाईन, लक्षात ठेवा!" तिने जोरदार धमकी दिली.

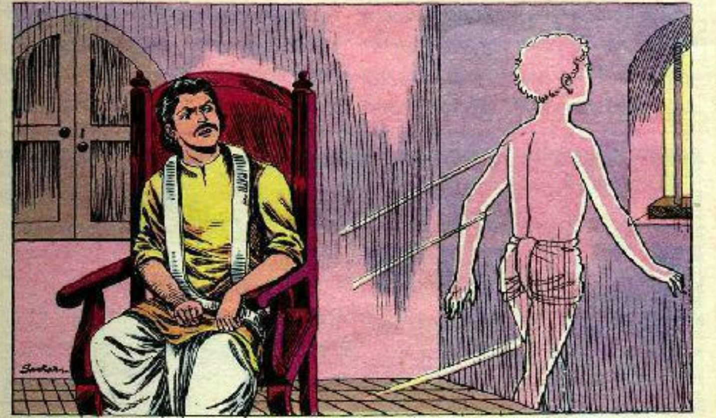
क्षण दोन क्षण गप्प राहून मग बलराम-दास म्हणाला—"तुला माझं काय करायचं ते खुशाल कर. मी तुला अगदी खरंच सांगतो, ऐक—माझ्या शिक्षणाचा मला कसलाच उपयोग झाला नाही—पैसा मिळाला नाही नि मानसन्मानही मिळाला नाही. त्या-

मुळे माझ्या मनात धन अन् यशाची इच्छा वाढत गेली. तू माझ्याकडे विद्या मिळवण्या-साठी याचना केलीस, पण मी चोरी-दगा-खोटेपणा आणि हिंसा यांची मदत घेऊन आणि इतरांनाही त्याबद्दल प्रोत्साहन देऊन स्वतःची इच्छा पुरी करून घेतली. अशा परिस्थितीत आता मी तुला विद्यादान केलं, तर मला हे सांगावं लागेल की मी जे काही केलं ते सर्व चूक होतं! मी तुला प्रोत्साहन देऊन तुझ्याकडून जी कामं करून घेतली ती चूक आणि दोषपूर्ण आहेत—आता तुला शिकवायची माझी योग्यता राहिली नाही. त्यामुळे मी आता निश्चय केलाय की तुलाच काय, पण यापुढे मी कुणालाच शिकवणार नाही."

क्षणभर बलरामदासवर दयादृष्टी टाकून छोटी हडळ तेथून अदृश्य झाली.

यानंतर बलरामदासने सर्व गावकऱ्यांना बोलावून त्यांच्यासमोर सांगितले—"माझ्या अद्भुत शक्तींचे प्रयोग बघायला तुम्ही येता. पण त्यामुळे तुमचा प्रत्यक्ष फायदा काहीच होत नाही—केवळ करमणूक होते. माझ्या शक्तींमुळ फक्त मलाच यश मिळाले. आता मात्र माझ्या मनात यशाची—मान-सन्मानाची इच्छा राहिलेली नाही. यापुढे विश्वकल्याणासाठी मी या शक्तीचा त्याग करून केवळ एक 'सामान्य माणूस' म्हणून जगू इच्छितो."

इतकी गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले—"राजा, माझ्या मनात अशी शंका आहे

की–छोटया हडळीने बलरामदासचं तिला न शिकवण्याबद्दलचं कारण न पटलं तर त्याचा सर्वनाश करायची धमकी दिली होती. मग त्याच्या उत्तराने तिचं खरंच समाधान झालं का ? तिन बलरामदासकडे दयार्द्र दृष्टीने का पाहिले? बलरामदाने अद्‌भुत शक्तींचा त्याग करून सामान्य माणूस बनून रहाण्याचं जे आश्वासन दिलं ते कितपत खरं आहे ? या शंकेचं उत्तर माहित असूनही तू दिलं नाहीस तर तुझ्या डोक्याची छकले होऊन पडतील."

यावर विक्रमादित्य म्हणाला–"छोटया हडळीने बलरामदासकड दयापूर्ण दृष्टीन पाहिले याचे प्रमुख कारण असे की–ज्या गोष्टी दोषपूर्ण आहेत असे शिक्षणामुळे बलरामदाला माहित होते, त्या गोष्टी त्याने छोटया हडळीकडून करवून घेतल्या आणि त्याने हे तिच्याजवळ कबूलही केलं–त्याने जे शिक्षण घेतले त्याचा त्याच्या स्वतःवर काहीही प्रभाव पडू शकला नाही. त्यामुळे एक गोष्ट स्पष्ट झाली की यापुढे त्याने आपल्या शिष्यांना शिकवले तर ते शिक्षण त्या शिष्यांनाही प्रभावकारी होणार नाही. हे सत्य समजल्यानंतर छोटया हडळीच्या मनात शिक्षणाबद्दल विरक्ति उत्पन्न झाली. आणि तिने बलरामदासकडे दयापूर्ण दृष्टीने पाहिले. त्याच्या कथनामुळे ती संतुष्ट झाली असो वा नसो पण त्याने खरे तेच सांगितले हे तिला बरोबर कळून चुकले. त्यामुळे बलरामदासचं काही नुकसान न करता ती अदृश्य झाली.

परंतु जगाच्या कल्याणासाठी अद्‌भुत् शक्तींचा मी त्याग करतो' हे बलरामदासचं म्हणणं मात्र चक्क खोटं आहे' छोटया हडळीची मदत मिळाली नाही तर त्याच्या अद्‌भुत् शक्ति नाहीशा होतील–हे रहस्य गुप्त ठेवण्यासाठीच त्याने गावकऱ्यांसमोर आपल्या त्यागाचे नाटक करून त्यांचा विश्वास मिळवला. अशा प्रकारे उत्तर देऊन राजा मौन होताच प्रेतातला वेताळ अदृश्य होऊन पुन्हा झाडावर जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

राजा आणि चांडाळ

प्राचीन काळी उत्कल देशात पुरुषोत्तम देव नावाचा राजा राज्य करीत होता. तो जगन्नाथाचा परम भक्त होता. त्याची अशी धारण होती की आपले राज्य हे श्री जगन्नाथाचे राज्य आहे आणि आपण त्याचे सेवक म्हणून त्याच्या राज्याचा कारभार पहातो.

पुरी शहरात दरवर्षी आषाढ महिन्यात रथोत्सव साजरा केला जातो. या उत्सवात भाग घेण्यासाठी, आसपासच्या गावांतून हजारोंनी माणसे पुरीत गोळा होतात. रथयात्रेसाठी निघणाऱ्या तीनही रथांखाली झाडू मारायचे काम राजा स्वतः करत असे, आणि यानंतरच लोक रथ ओढायला सुरुवात करीत.

राजा पुरुषोत्तम देव दक्षिण दिग्विजयासाठी गेला असताना त्याने कांजीवरमची राजकन्या पद्मावती हिला पाहिले. तिचे असामान्य सौंदर्य पाहून पुरुषोत्तम देव तिच्यावर भाळला. त्याने तिच्याशी विवाहाचा प्रस्ताव घेऊन दूत पाठवला. राजाने हा प्रस्ताव आनन्दाने मान्य केला. विवाहासाठी उत्कलदेशी जायचे, त्याबरोबरच रथोत्सवही पहावा असे त्याच्या मनात होते.

रथोत्सवाच्या दिवशी देवालयापासून उद्यानभवन पर्यंतचा रस्ता माणसांनी दुतर्फा भरून गेला होता. वातावरणात माणसांचा कोलाहल भरून राहिला होता. "त्यातच शंखांचा आवाज ऐकू येत होता. मंदिरातून बलराम, कृष्ण व सुभद्रा यांच्या मूर्ति आणून रथावर ठेवल्या गेल्या.

पण पुरुषोत्तम देवला रथापुढे झाडू मारताना पाहून मात्र कांचीनरेश कावराबावरा झाला. त्याला हा प्रकार कमीपणाचा वाटला. रथयात्रा संपल्याबरोबर तो

कांजीवरम्‌ला परत गेला व तेथून त्याने उत्कलराजाला कळवले–"मी आपल्या मुलीचा विवाह तुमच्याशी करून देऊ इच्छित नाही."

कांचीनरेशाचा हा व्यवहार पाहून पुरुषोत्तम देव अतिशय चिडून गेला व युद्धाची घोषणा करून तो कांजीवरम्‌वर चालून गेला. युद्धात पुरुषोत्तम देवचाच जय झाला. राजकुमारी पद्मावतीला कैद करून तो उत्कलदेशी घेऊन गेला.

परंतु आता तिच्याशी विवाह करण्याची त्याची बिलकुल इच्छा नव्हती. त्याने आपल्या प्रधान मंत्र्याला बोलावून म्हटले– "मंत्री महाशय, हिच्या वडिलांनी मला 'चाण्डाळ' म्हणून संबोधले आहे. तेव्हा हिला तुम्ही ताब्यात घ्या अन् तिचा विवाह आपल्या राज्यातल्या एकाद्या चाण्डाळाशीच लावून द्या."

"जशी आज्ञा, महाराज." मंत्री म्हणाला.

परंतु महामंत्री फार दयाळू होता. त्याने राजाची आज्ञा न पाळता गुप्तपणे तिला आपल्याच घरात ठेवले व स्वतःच्या मुली प्रमाणे तो तिला सांभाळू लागला.

काही महिन्यांनी पुन्हा रथोत्सवाचा दिवस आला. आपल्या प्रथेप्रमाणे राजा रथासमोर झाडू मारू लागताच मंत्री पद्मावती सह राजासमोर आला व म्हणाला– "महाराज, मी आपली आज्ञा पाळायला विलम्ब लावला, क्षमा असावी. पण या माझ्या मुलीला आपणापेक्षा जास्त चांगला झाडूवाला पति कोठून मिळणार? कृपा करून आपणच हिचा स्वीकार करावा."

मध्यंतरी काही काळ लोटल्यामुळे राजाचा राग शांत झालाच होता. आपल्या मंत्र्याची ही युक्ति पाहून तो त्याच्यावर फार प्रसन्न झाला व मोठ्या वैभवपूर्वक त्याने पद्मावतीशी विवाह केला.

त्यांचे वारस आजही रथोत्सवाचे वेळी रथापुढे झाडू मारायचे काम मोठ्या श्रद्धेने करतात.

महाकाव्य कथा :

शकुन्तला–३

दुर्वास मुनींच्या शापामुळे दुष्यन्ताला शकुन्तलेचा विसर पडला, यामुळे शकुन्तलेला फार दुःख झाले. त्यावेळी तिची आई मेनका तेथे आली व तिला तिने एका आश्रमात पोचवले. पुढे त्या आश्रमांतच शकुन्तला प्रसूत होऊन तिला मुलगा झाला. तिने त्याचे नाव ठेवले–भरत. शकुन्तला भरताला मोठ्या प्रेमाने वाढवू लागली.

काही वर्षे निघून गेली. एके दिवशी एक कोळी नदीत मासे पकडत होता. बऱ्याच वेळा जाळे टाकूनही त्याला एकही मासा मिळाला नाही. शेवटी बऱ्याच वेळाने त्याच्या जाळ्यात एकच मोठा मासा मिळाला. आता मासे पकडण्याचे काम थांबवून तो मासा घेऊन घरी आला.

कोळ्याने मासा बायकोच्या हाती देऊन त्याचा पदार्थ बनवायला सांगितले. तिने मासा कापला, तो काय चमत्कार! तिला त्यात एक अंगठी सापडली. मोठ्या खुशीने कोळी ती अंगठी विकायला निघाला! चांगली किंमत येईल असे त्याला वाटत होते!

तो एका सोनाराकडे गेला व त्याने अंगठी विकायची इच्छा प्रदर्शित केली. सोनाराने अंगठी हाती घेऊन नीट निरखून पाहिली, पण 'ही अंगठी एका माशाच्या पोटात सापडली' या गोष्टीवर काही त्याचा विश्वास बसेना !

सोनार त्या कोळ्याला बरोबर घेऊन राजा दुष्यंताकडे गेला. राजाच्या अधिकाऱ्यांना वाटले की, ही अंगठी त्या कोळ्याने राजवाड्यातून चोरली असावी. राजाने अंगठी आपल्या हातात घेऊन पाहिली.

अंगठी पाहिल्यावर राजाला गतगोष्टींचे स्मरण झाले. त्याला एकदम शकुन्तला आठवली ! आता दुर्वास मुनींच्या शापाचा प्रभाव नाहीसा झाला होता ! राजाने कोळ्याला चांगले बक्षिस देऊन रवाना केले. राजाने शकुन्तलेचा जो अपमान केला होता तो आठवून त्याला आता फार दुःख झाले.

दुष्यन्ताने आपल्या दूतांना कण्वमुनींच्या आश्रमात पाठवले, पण तेथे ती नव्हतीच. तिच्या शोधासाठी राजाने चारी दिशांना आपले शिपाई पाठवले, पण शकुन्तलेचा कुठेच पत्ता लागला नाही.

राजा चिन्ताग्रस्त झाला. एक दिवस वनात विहार करीत असताना त्याला सिंहाच्या छाव्याशी खेळत असलेला एक मुलगा दिसला. ते दृश्य पाहून राजाला फार आश्चर्य वाटले.

राजा आपल्या घोड्यावरून उतरला व मुलाला उचलून घेऊन त्याने त्याला त्याचे नावगाव विचारले. बाळाच्या तोंडचे गोड बोलणे ऐकून राजा फार खूष झाला. नंतर राजाचे बोट धरून तो मुलगा एका पर्णशाळेकडे घेऊन गेला.

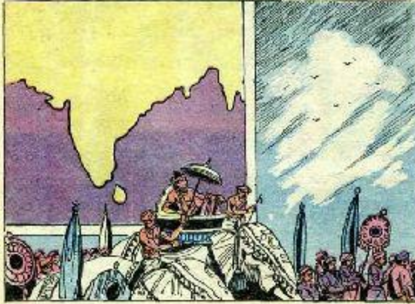

आपला मुलगा भरत याला आपल्या वडिलांचा – दुष्यंत महाराजांचा – हात धरून आश्रमासमोर उभा असलेला पाहून शकुन्तलेचा प्रथम आपल्या नजरेवर विश्वास बसेना! नंतर खरी परिस्थिती जाणून व गतआयुष्य आठवून तिला फार रडू आले. थोड्याच वेळात तिला कळून चुकले की ते केवळ दुर्वास मुनींच्या शापामुळेच घडले! राजा त्यामुळेच तिला विसरून गेला होता.

आता राजाने मोठ्या सन्मानपूर्वक शकुन्तलेला आपली राजधानी हस्तिनापूर येथे नेले. शकुन्तलेच्या आगमनामुळे दुष्यन्ताच्या जीवनात पुनश्च आनंदी आनंद पसरला! राणी म्हणून त्याने शकुन्तलेला अभिषेक करवला व मोठ्या न्यायाने राज्य करून त्याने जनतेचे कल्याण साधले.

आपल्या वडिलांनंतर भरताला राज्य मिळाले. त्यानेही एक सुयोग्य शासक म्हणून यश मिळवले. देशातील अन्य सर्व राजांनीही त्याला 'सम्राट' म्हणून मान्यता दिली. असे मानले जाते की या भरत राजामुळेच आपल्या देशाला 'भारत' असे नाव मिळाले.

(संपूर्ण)

चतुर म्हातारी

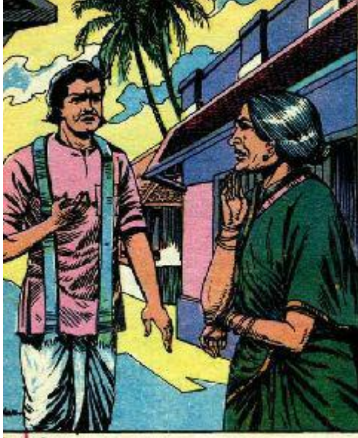
खूप वर्षांपूर्वीची गोष्ट आहे–एका गावात सीताराम शास्त्री नावाचा एक पंडित रहात असे. तो गावातल्या मुलांना शिकवत असे व गुरुदक्षिणेच्या रूपाने जे मिळेल ते घेत असे. घरखर्च काटकसरीने करून त्याने पाचशे रुपये जमवून ठेवले होते.

त्याच काळात काशीला पंडित लोकांची एक सभा होणार होती. सीताराम शास्त्री समोर एक अडचण होती–आपलं बचत करून ठेवलेलं धन कोणाजवळ सुरक्षित ठेवावे? घरांतच आपणाजवळ ती रक्कम ठेवून घेण्यास त्याच्या पत्नीने साफ नकार दिला. ती म्हणाली–"पैसा ही मोठी वाईट वस्तु आहे. मी काही कुत्र्यासारखी पहारा देत बसू शकणार नाही! एखाद्या रात्री चोर घरात घुसले तर पैशांसाठी प्राणही घेतील माझा. एकटी बाईमाणूस मी!"

धन कोठे लपवून ठेवावे–हा विचार करीतच सीताराम शास्त्री दुर्गाप्रसादच्या दुकानी पोचला. त्याने दुर्गाप्रसादला सल्ला मागितला–"सांग बाबा, हे पैसे कुणाकडे ठेवू, म्हणजे ते नक्की सुरक्षित रहातील?"

"मित्रा, पैशांच्या बाबतीत प्रत्यक्ष ब्रह्मदेवावर सुद्धा विश्वास ठेवू नको. धन हे पापाचं मूळ आहे!" दुर्गाप्रसादने मित्राला सल्ला दिला. सीताराम शास्त्री घरी गेला आणि आपली पाचशे रुपयांची थैली घेऊन जाऊन दुर्गाप्रसादला म्हणाला–"दुर्गाप्रसाद, हे पहा, हेच माझे धन. काशीयात्रेहून मी परत येईपर्यंत हे तुझ्याकडे ठेव."

"बाप रे, मी या पैशांना हात ही नाही लावणार. वाटलं तर तूच आपल्या हाताने माझ्या घरात तुला पाहिजे तिथे खड्डा खणून आपलं धन लपवून ठेव, आणि परत

आलास की आपल्याच हाताने ते काढून घे."
सीताराम शास्त्री मनात म्हणाला–"वाहवा! किती भला माणूस आहे हा दुर्गाप्रसाद!" असा विचार करत करतच त्याने एका जागी खड्डा करून आपले धन लपवून ठेवले, आणि तेथून निघून गेला.

यानंतर सीताराम शास्त्री काशीयात्रेला निघून गेला. तिथल्या सभेत भाग घेऊन हा पंडित परत घरी आला. नंतर दुर्गाप्रसादकडे जाऊन म्हणाला–"मित्रा, मी आता आपलं धन घेऊन जातो."

"वा, वा! जा ना घेऊन. तू ते कुठ ठेवलंस तुझ्या लक्षात आहे ना? उकर तिथे अन् घेऊन जा आपले पैसे."

परंतु सीताराम शास्त्रीने तेथे खोदून पाहिले तो पुरलेलं धन कुठे? तिथे तर काहीच नव्हते! तो दुर्गाप्रसादजवळ येऊन म्हणाला–"पैसे तर दिसत नाहीत! काय भानगड आहे?"

"अरे, मला रे काय ठाऊक! तुच तर आपल्या हाताने ठेवलं होतंस ना? मला तर ती जागा पण माहिती नाही. मी थोडाच आलो होतो तिथे तुझ्याबरोबर? नीट पहा बरं!" दुर्गाप्रसादने आपले अंग काढून घेतले.

सीताराम शास्त्रीने ओळखले की आपली फसवणूक झाली आहे. बिचारा उदासवाणा होऊन घरी परतला.

वाटेतच गौरीदेवी नावाची एक म्हातारी शास्त्रीबुवांना भेटली. तिने त्याचा उतरलेला चेहरा पाहून विचारले–"केव्हा परत आलास बाबा काशीयात्रेहून? चेहरा का असा दिसतोय तुझा? कसली काळजी एवढी?"

सीताराम शास्त्रीने हिला सर्व हकिगत सांगितली. यावर म्हातारी जरा विचारात पडली आणि नंतर म्हणाली–"तुझं सगळं धन मी दुर्गाप्रसादकडून परत मिळवून देते. काळजी नको करूस. फक्त मी सांगते तसतसं कर म्हणजे झालं." असे म्हणून गौरीदेवीने आपला उपाय त्याला नीट समजावून सांगितला. तिच्या म्हणण्याप्रमाणे सर्व करायला पंडित तयार झाला.

यानंतर थोड्या वेळाने म्हातारी दोन हजार रुपये किमतीचे दागिने घेऊन दुर्गाप्रसादकडे गेली. ती त्याला म्हणाली–"दुर्गाप्रसाद, माझा मुलगा दहा वर्षांपूर्वी काशीला शिकायला म्हणून गेला, तुला माहीतच आहे. पण अलीकडे त्याचा काहीच पत्ता नाही. मी तर आता म्हातारी झाले, माझा काय नेम आता? तेव्हा आत्ताच हिंडतीफिरती आहे तोवर काशीला जाऊन मुलाला शोधावं असं माझ्या मनात आलंय. मी तशी एकटीच आहे. माझ्याजवळ हे दोन हजाराचे दागिने आहेत. ते बरोबर कशाला घेऊन जाऊ? उगाच चोरा-चिलटांचं भय! सीताराम शास्त्री मागे एकदा म्हणाला होता की तू अगदी धर्मात्मा आहेस. त्याने आपलं धन काशीयात्रेला जाताना तुझ्या घरात गाडून ठेवलंय ना? तो म्हणत होता की दुसऱ्याचं धन तुला मातीसमान आहे. तेव्हा हे बघ मुला, मी परत येईपर्यंत माझेही दागिने तुझ्याकडे ठेव ना?"

म्हातारीचे बोलणे ऐकून दुर्गाप्रसादला वाटले आपलं नशीब चांगलंच उघडलंय म्हणायचं! त्याला असेही वाटले की सीताराम शास्त्री परत आल्याचे हिला नक्कीच माहीत नसावे! तेव्हा तो म्हातारीला म्हणाला–"आजीबाई, तुम्ही

आपल्या स्वत:च्या हातानेच हवे तिथे गाडून ठेवा आपले दागिने."

नेमका याच वेळी सीताराम शास्त्री पुन्हा तिथे आला अन् म्हणू लागला– "अरे दुर्गाप्रसाद, मी धन गाडून ठेवलं, त्या जागेबद्दल माझा गैरसमज झाला असावा असं वाटतंय. बरोबर जागा आत्ता माझ्या लक्षात आलीय. मी आता तिथ खोदून पाहू?"

हे ऐकून दुर्गाप्रसादच्या पोटात गोळा उठला! सीताराम शास्त्रीचे पाचशे रुपये गेल्याचे कळले तर ही बुढ्ढी दोन हजारांचे दागिने आपल्याकडे ठेवणार नाही असे त्याला वाटले, म्हणून तो सीताराम शास्त्रीकडे वळून एकदम म्हणाला–"अरे हो, तू सकाळी गेल्यावर माझ्याही मनात तसंच आलं! म्हणून मी ही दुसरीकडे खोदून पाहिले तेव्हा तुझी थैली जशीच्या तशी मिळाली, ही बघ." असे म्हणत त्याने कपाटातून पैशांची थैली काढून सीताराम शास्त्रीला दिली.

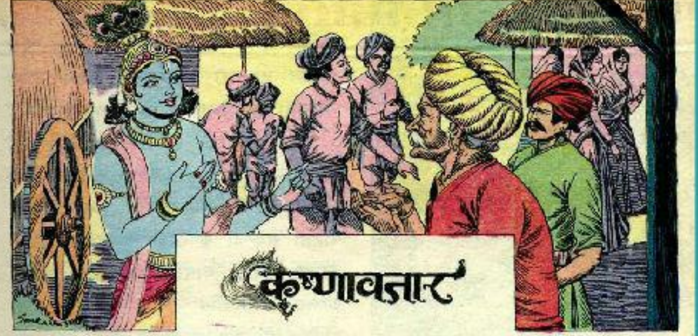
हे सर्व पहात असलेल्या म्हातारीने सीताराम शास्त्रीला म्हटले–"अरे सीतारामा, तू केव्हा आलास परत काशीहून? माझा मुलगा तिथे कुठे भेटला का रे तुला?"

"मी आज सकाळीच आलो आजी, तुमचा मुलगा भेटला होता मला काशीत! काही दिवस आजारी होता म्हणे, मग त्याने जागा बदलली. तुम्हाला कळवता नाही आलं. एका आठवडा भरात परत येणार आहे असं म्हणाला मला. मी येणारच होतो तुम्हाला सांगायला. बरं झालं इथेच भेटलात." सीताराम शास्त्रीने गौरीदेवीला सविस्तर माहिती दिली.

"बरं झालं बाबा, माझी उगाच फरफट वाचली. उपकार झाले बाबा माझ्यावर फार तुझे! आता कशाला जाऊ मी काशीला? चल सीतारामा माझ्याबरोबर, काहीतरी चांगलंचुंगलं करून खायला घालते." असे म्हणत सीताराम शास्त्रीसह म्हातारी तेथून चालू लागली.

दुर्गाप्रसाद 'आ' वासून पहात राहिला!

कृष्णावतार

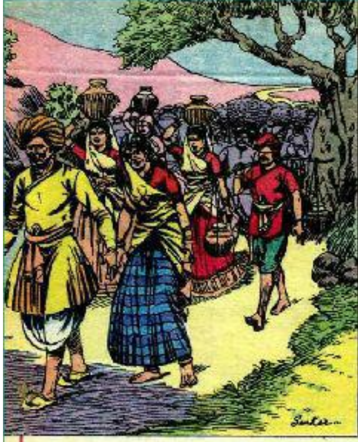
त्या वर्षी पाऊस चांगला झाला. जनावरे आणि वासरे चांगली धष्टपुष्ट झाली. नवीन वासरे जन्माला आली. गवत, झाडपाला, लतावेली खूप उगवले. धन-धान्य दूध-दुभते गोकुळात भरपूर झाले.

वर्षाऋतु संपून शरदऋतु सुरू झाला. नन्द आणि इतर प्रौढ लोकांनी एकत्र येऊन इन्द्रोत्सव साजरा करायचे ठरवले, आणि त्याची तयारीही जोरात सुरू झाली. सर्व लोक त्याच कामात गुंग राहू लागले. गोकुळात इन्द्रोत्सव दरवर्षी साजरा होत असे. सर्वांच्या उत्साहाला उधाण येई. सर्व गोपाळ एकत्र येऊन मोठ्या थाटा-माटाने हा उत्सव साजरा करीत.

कृष्णाने ही गडबड पाहून हसत-हसत विचारले–"आपणा सर्वांना कसला एवढा उत्साह आला आहे? कसलं पर्व आहे सध्या? कोणत्या देवाची पूजा करणार आहात आपण सर्वजण? कोणता लाभ मिळणार आहे त्यामुळे?"

गोपालांपैकी सर्वांत वयस्कर माणसाने कृष्णाला सांगितले–"बाळा, सर्व लोकपालांचा राजा इन्द्र आहे न? वर्षाऋतुचा देवही तोच. आपल्या गायीगुरांवर उपकार करणाऱ्या इन्द्राची आपण गोपाळांनी आराधना करायलाच हवी. म्हणूनच आम्ही सर्वांनी इन्द्रोत्सव साजरा करायचं ठरवलं आहे."

हे उत्तर ऐकून कृष्ण त्यांना म्हणाला– "असं पहा, माणसांचे तीन मुख्य व्यवसाय

आहेत—शेती-वाडी, व्यापार-धंदा आणि पशु-उद्योग. ज्या लोकांचा जो पेशा असतो, तोच त्यांचा देव! आपण लोक गोपालक, वनांत रहातो, डोंगरा-रानांतच संचार करतो आणि गायीगुरं पाळून आपला उदर-निर्वाह करतो. तेव्हा जंगल, डोंगर अन् गुरं हेच आपले देव! सर्वांनी आपापल्या कुलदेवतांची पूजा करावी. शेतकरी गावात रहातात, जंगली किंवा आदिवासी लोक जंगलात रहातात. अन् आपण डोंगरांच्या आधाराने रहातो. ब्राह्मण लोक मंत्र-यज्ञ करतात, शेतकरी नांगराचा यज्ञ करतात, गोपाळांनी पहाडाचा यज्ञ करायचा, म्हणून आपण पर्वतोत्सव करणे जास्त योग्य होईल. जर माझ्या म्हणण्याप्रमाणे केलं नाहीत तर मी जबरदस्ती करून तुम्हा लोकांना पर्वतपूजा करायला भाग पाडीन."

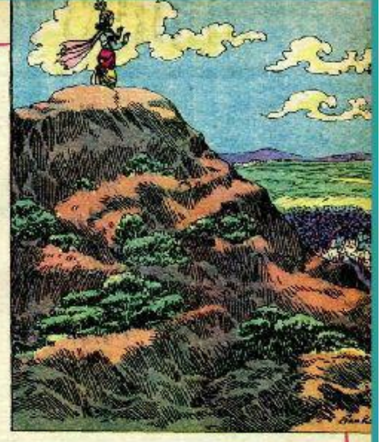
अशा प्रकारे कृष्णाने बराच वेळ त्यांच्याशी हुज्जत घातल्यावर त्यांना त्याचे म्हणणे पटले. गोकुळातील जनता तसे पाहता सर्वस्वी कृष्णावर अवलंबून होती. त्याच्याशिवाय त्यांना कोणी त्राता नव्हता. कृष्णाने आतापर्यंत जी अद्‌भुत कामें केली होती, ती केवळ अपूर्वच होतीं—कोणाही सामान्य माणसाला ती करणे केवळ अशक्यच होते! याशिवाय कृष्णाने गोकुळवासियांना अनेकदा संकटातून वाचवले होते, त्यामुळे कृष्ण हा त्यांच्या दृष्टीने प्रत्यक्ष देवच होता.

या सर्व कारणांमुळे गोप मंडळींनी इन्द्रोत्सव साजरा करण्याची तयारी वगैरे बन्द केली आणि ब्राह्मण-पुरोहितांना बोलावून गिरि-यज्ञ उत्सवाची तयारी सुरू केली. खीर, मोदक वगैरे तयार केले गेले. विविध प्रकारचे अन्न शिजले, मांस, मध, चटण्या, दही, तूप, दूध वगैरे बंग्या अन् गाडयांवर चढवले गेले आणि आबालवृद्ध गोपमंडळी वाजंत्रीं लावून मिरवणुकीने गोवर्धन पर्वताकडे चालू लागले.

गोवर्धन पर्वताच्या जवळची एक जागा शेणाने सारवून, लिंपून त्यावर सुंदरशी रांगोळी घातली गेली आणि श्रीकृष्णाच्या नेतृत्वाखाली एका उंच स्थानी गोवर्धनाची पूजा केली गेली. आपल्या बरोबर आलेल्या पदार्थांचा गोवर्धनाला नैवेद्य दाखवला गेला! सर्व गोपाळांनी गोवर्धनाला फुले वाहिली अन् नमस्कार केला. सर्व लोक जेव्हां नमस्कार वगैरे करण्यात मग्न होते तेव्हां पर्वताच्या अधिष्ठात्या देवाच्या रूपात-स्वतः श्रीकृष्णच पर्वतशिखरावर अवतरित झाला व सर्व लोक त्याच्याकडे मोठ्या विस्मयाने पहात असतानाच त्याने हात लांबवून सर्व नैवेद्य खाऊन टाकला! नंतर म्हणाला—"तुम्हा सर्वांच्या भक्तीने मी प्रसन्न आणि संतुष्ट झालो आहे. आता तुम्हाला काय पाहिजे ते मागून घ्या. तुमच्या सर्व इच्छा मी पूर्ण करीन. काय वरदान पाहिजे तुम्हाला?"

गोपाळ हात जोडून त्याला उद्देशून म्हणाले—"देवा, आम्ही सर्वजण तुझे दास आहोत, तुझ्या आज्ञेत आहोत. तू फक्त अज्ञा कर, आम्ही ताबडतोब त्याचे पालन करू."

"पर्वताच्या रूपाने इथे असलेल्या मलाच आपण देव माना अन् माझी पूजा-अर्चा करा. माझी आराधना केल्याने आपल्या सर्व इच्छा पूर्ण होतील. आपले गोधन वृद्धिगत होईल आणि गायी आपणाला भरपूर दुग्धामृत देतील. तुम्हाला कसलीही

कमतरता राहणार नाही. तुमच्या वर कोणते ही संकट येणार नाही. आलेच, तर मी तुमच्या संकटाचे निराकरण करीन. आता तुम्ही कसली ही काळजी करूं नका. मी मनुष्यरूपाने तुमच्यातलाच एक होऊन राहीन." असे म्हणून पर्वत शिखरावरील देव अदृश्य झाला.

गोप लोकांनी एकाच वेळी पर्वतावर अधिष्ठित असलेला व पर्वताखाली त्यांच्यात मिसळून असलेला कृष्ण असे दोन्ही कृष्ण एकाच वेळी पाहिले व त्यांनी सर्वांनी कृष्णाला नमस्कार केला. यानंतर त्यांनी आपल्या गुरांच्या शिंगांची पूजा केली. त्यांच्या गळ्यांत घुंघुरमाला घातल्या व

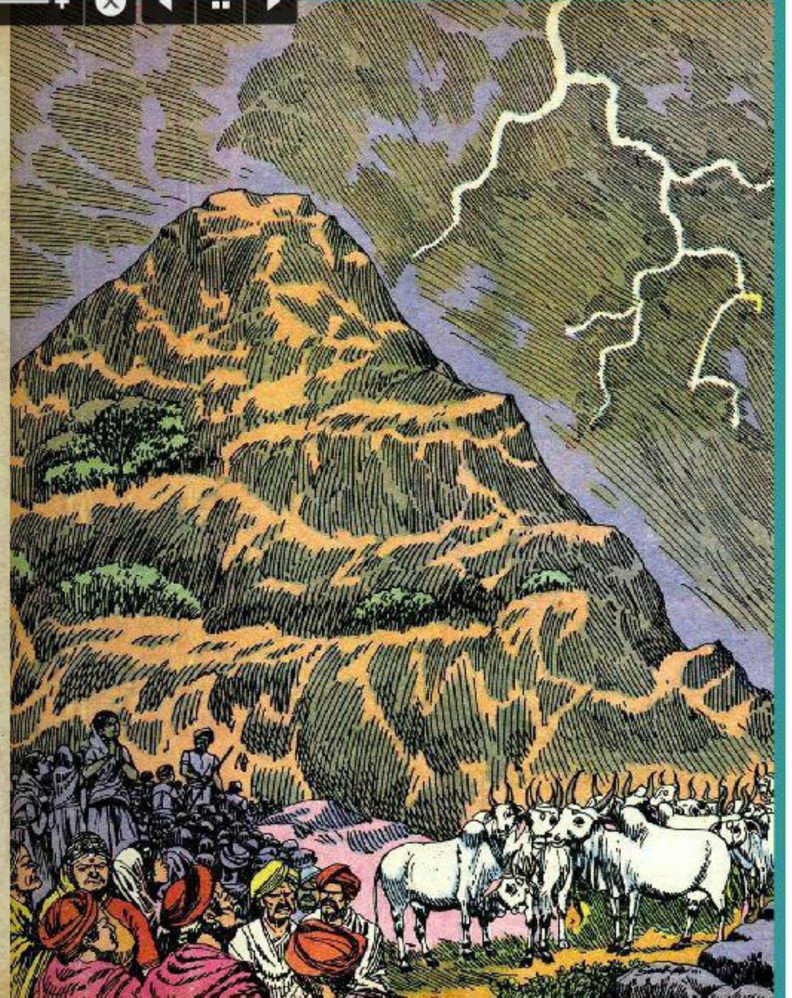

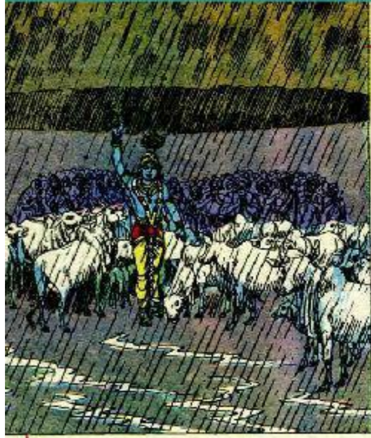
अनेक प्रकारांनी त्यांना सजवले. जोरजोरात घोषणा देत त्यांनी पर्वताभोवती प्रदक्षिणा घातली व ठिकठिकाणी त्याची दृष्ट काढली. यानंतर ब्राह्मणांना भोजन देऊन यज्ञासाठी आणलेले उरलेले पदार्थ नैवेद्य म्हणून सर्वांनी खाल्ले. हे सर्व उरकल्यावर श्रीकृष्णासह सर्वजण परमानंदित होऊन गोकुळात परत गेले. सर्वांचा उत्साह वारवाणण्यासारखा होता. वाद्यांच्या तालावर नाचत-गात त्यांनी मार्ग आक्रमिला. एकादे सत्कार्य यशस्वीपणे पार पाडल्याचा आनंद सर्वांच्या मुद्रेवर चमकत होता.

तिकडे स्वर्गात इन्द्राला आपला अपमान झाला असे वाटून गोपाळांवर त्याचा राग उफाळून आला! त्याने संवर्तम् इत्यादि महामेघांना बोलावून त्यांना म्हटले– "वृंदावनात रहाणारे नन्दगोप आणि इतर सर्व वृद्ध गोप पूर्वी माझी पूजा करीत असत. तुम्ही सर्वांनी पाहिलेत ना, यंदा अहंकारान प्रेरित होऊन माझी पूजा न करता त्य। कपटी कृष्णाच्या सांगण्यावरून एका दुर्बळ अशा पर्वताची पूजा केली! त्यांना कदाचित असे वाटले असावे की आता आपले कर्तव्य संपले. पण आता पहातच रहा! मेघांनो, तुम्ही सतत सात दिवस मुसळधार पाऊस पाडून त्यांच्या निर्वाहाचे साधन असलेल्या गायीगुरांचे खूप नुकसान करा! त्याने मला फार आनन्द वाटेल. मी ही तुमच्याबरोबर राहून तुमचा पराक्रम व शक्ति किती आहे हे पाहीन. तुम्हाला प्रोत्साहन देईन."

गोकुळवासी लोकांना ईशान्य दिशेला एकाएकी वीज चमकताना दिसू लागली. जोरात वारा वाहू लागला, असह्य उकाडा जाणवू लागला! पाऊस पडण्याची लक्षणे दिसू लागली. पूर्वेला आकाश मेघांनी भरून आले व वीजा चमकू लागल्या. हा अवेळी पाऊस कसा? म्हणून वृद्ध अनुभवी गोपाळ आश्चर्यात पडले!

पाहता पाहता काळे ढग आकाशभर पसरले आणि सूर्य झाकोळून गेला! सारे आकाश अंधाराने भरून गेले.

कड्कड् आवाज करीत विजा कोसळू लागल्या, ढग गडगडू लागले, नंतर गारा पडल्या–आणि काय–लगेच मुसळधार पाऊस सुरू झाला.

तो पाऊस पाहून गोपाळ भयभीत झाले. त्यांना वाटले एकाएकी प्रलयकालच आला! स्वतःला या पावसातून कसे वाचवावे याचीच चिन्ता सर्वांना लागून राहिली! गुरांची दशा तर विचारूच नका! झाडे-झुडपे जमीनदोस्त झाली. विजा पडून काहीं वृक्ष जळून काळे ठिक्कर पडले! काही झाडे वादळ वाऱ्याने उन्मळून दूर जाऊन पडली, तर काही पाण्याच्या लोटाबरोबर वाहून जाऊ लागली. तुफानी पावसाने जंगलात भयाण तांडव मांडले! खूप पक्षी मरून पडले!

माणसांची दुर्दशा अवर्णनीयच! झोपड्या कोसळल्या, गाड्या उलटल्या, अधिकांश जनावरे मरून गेली. कुठे स्वयंपाक शिजवायचीही सोय राहिली नाही. धारा काढणे बंद झाले. आता या संकटकाळी गोपाळांनी कृष्णाकडे धाव घेतली–त्याची याचना केली–"हे कृष्णा, आम्ही तुझ्या पायाशी आलो आहोत. तूच आमचा आधार. तूच तार आम्हाला या संकटातून!"

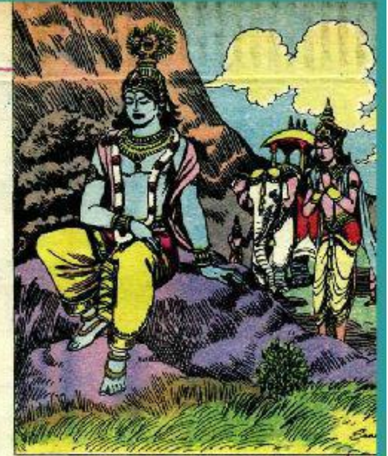
कृष्णाला इन्द्राचा दुष्टावा समजून चुकला. दरवर्षी त्याचा जो उत्सव साजरा केला जाई तो थांबवल्यामुळे रागावून तो गोकुळावर असा सूड घेत आहे हे त्याने ओळखले! इन्द्राला वाटत आहे की, असे केल्याने कृष्ण असहाय होईल! हा सर्व विचार करून कृष्णाने ठरवले की सबंध गोवर्धन पर्वत उचलून त्याच्याच खाली सर्व माणसे व गायीगुरांना आश्रय दिला पाहिजे.

दुसऱ्याच क्षणी कृष्णाने अगदी लीलया गोवर्धन जमिनीवरून उचलला व छत्री-सारखा आपल्या हातात उचलून धरला! कृष्णाने पर्वत उचलला, तेव्हा त्यावरील मोठमोठे दगडधोंडे गडगडत खाली पडले. झाडे उपटली गेली. गुहेत असणारी सिंहा-सारखी जनावरे व बिळातले साप वगैरे बाहेर आले. पर्वतावर रहाणारे विद्याधर पळून गेले. तेथे तपस्या करणाऱ्या मुनीची तपस्या भंग पावली!

गोवर्धन उचलल्यावर कृष्णाने गोपाळांना म्हटले-"तुम्ही सर्व आपापल्या गुरांना घेऊन पर्वताखाली या. तुमचे पावसापासून रक्षण होईल!" कृष्णाची हाक ऐकून ते सर्व आपले सामान, गाड्या, गायीगुरे व बायको-पोरांना घेऊन पर्वताच्या आश्रयाला आले.

सात दिवसपर्यंत मुसळधार पाऊस पाडल्यावर मेघांना परत बोलावून इन्द्र तेथून निघून गेला. मग काय? आकाश स्वच्छ झाले आणि सारे गोकुळ पर्वताखालून बाहेर आले! कृष्णाने उचललेला पर्वत यथास्थान ठेऊन दिला! आणि स्वतः पर्वतावर बसून आनंदाने चरत असलेल्या गायींकडे पहात राहिला!

कृष्णाने केलेले हे अद्भुत कार्य पाहून इन्द्राला निर्विकारपणे बसून राहवेना! तो मनातल्या मनात घाबरून गेला! म्हणून काही देवांना बरोबर घेऊन, ऐरावतावर बसून व हातात वज्र धारण करून तो पृथ्वीवर उतरला आणि गोवर्धन पर्वतावर कृष्ण बसला होता तेथे गेला. कृष्णाला पाहून इन्द्राच्या लक्षात आले की हा तर देवांचा देव! मग ऐरावतावरून उतरून नतमस्तक होऊन कृष्णाला नमस्कार केला!

कृष्ण इन्द्राला पाहूनही न पाहिल्या-सारखे करून तसाच निश्चल बसून राहिला. इन्द्राला समजून चुकले की कृष्ण आपल्यावर नाराज आहे. तेव्हा त्याने त्याची स्तुति केली. त्याने कबूल केले की गोपाळाच्या रूपात असल्यामुळे कृष्णच सर्वेश्वर आहे हे तो ओळखू शकला नाही आणि अहंकाराने त्याने कृष्णाला त्रास दिला! त्याने कृष्णाची क्षमा मागितली. नंतर इन्द्राने कृष्णाला 'गोपति' म्हणून अभिषेक केला व त्याला वस्त्रालंकार अर्पण केले.

शेवटी इन्द्राने कृष्णाला म्हटले–"हे कृष्णा, कंसाच्या अधीन असलेले अनेक राक्षस तुझ्या वाईटावर टपलेले आहेत,

त्या सर्वांचा शेवट तुझ्याच हातून होणार आहे. कंसाचा वध केल्यानंतर तू राजा होशील. तुझी आत्या कुंती हिने युधिष्ठिर व भीमसेन यांना जन्म दिल्यानंतर माझ्यापासून अर्जुन जन्मला आहे. तो तुझा भक्त बनून तुझ्या आश्रयाची इच्छा करील. तू त्याला आश्रय देऊन त्याचा उद्धार कर, त्याला यश दे. भविष्यात कौरव व पांडव यांचे युद्ध होणार आहे. त्यात अर्जुन जिंकावा अशी माझी इच्छा आहे."

"माझ्या आत्याचे पाचही पुत्र महा-पराक्रमी आहेत व देवांश घेऊनच ते जन्माला आलेले आहेत. पुढे ते सबंध पृथ्वीचे शासक बनणार आहेत. त्यांच्यातला मधला अर्जुन हा असाधारण शूर व पराक्रमी आहे—या सर्व गोष्टी मला माहितच आहेत. तू जे काही सांगितलेस ते सर्व मी अवश्य करीन. तुझे आगमन मला संतोषजनक वाटले. आता तू निश्चिन्त होऊन स्वर्ग-लोकाला जा."

यानंतर इन्द्राने कृष्णाला साष्टांग प्रणिपात केला, त्याला प्रदक्षिणा घातली व ऐरावतावर बसून अन्य देवांच्यासह मोठ्या प्रसन्नतेने आपल्या लोकी निघून गेला. कृष्णही आता पर्वतावरून उतरून गोकुळात निघून गेला.

कृष्णाच्या आगमनानंतर सर्व गोपाळांनी त्याला गराडा घातला. कृष्ण हा असाधारण आहे हे त्यांना पुन्हा एकदा स्पष्ट कळले. त्यांनी कृष्णाला विचारले—"कृष्णा, आमच्यात प्रच्छन्नपणे वावरणारा तू खरा कोण आहेस? तू तर त्रैलोक्याचा रक्षणकर्ता आहेस असे वाटते. असे असताना तू इथे गायी चारण्याचे काम का करतोस? खरे तर तुला पाहून आम्हाला भीतीच वाटते!"

कृष्ण हसून म्हणाला—"मी तर तुमच्या-तलाच एक गवळी आहे, असे असताना तुम्ही मला असले प्रश्न का विचारता?" हे कृष्णाचे बोल ऐकून सर्वजण फारच आनंदित झाले.

प्रामाणिकपणा

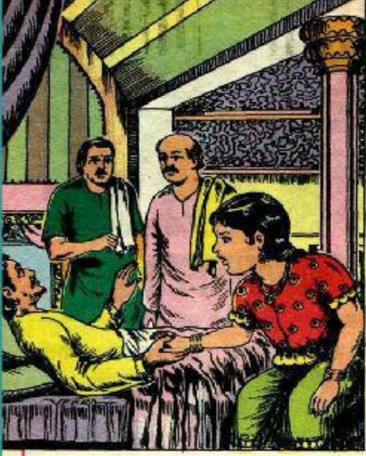
जगन्नाथ आणि उमापती दोघेही मित्र साठ वर्षांचे होते. दोघे आपल्या गावाकडे निघाले होते. परंतु रामनगरची सीमा पार करताच सोसाट्याचा वारा सुटून पावसाचे मोठमोठे थेंबही पडू लागले. वादळाची ही लक्षणे पाहून कोठेतरी आश्रय घ्यावा म्हणून दोघेही भराभर पाय उचलू लागले आणि थोड्याच अंतरावरील भग्न अवस्थेतील मन्दिरात पोचले. तेथे अगोदरच एक तरुणी अश्रु पुसत उदासवाणी बसली होती.

तिला अशा स्थानी एकटीच बसलेली पाहून या दोघा वडिलधाऱ्या मित्रांना आश्चर्य वाटले. एकाने विचारले—"अग तू अशी एकटी कशी अडकलीस इथे?"

बोलावे न बोलावे अशा विचारात थोडा वेळ पदराशी चाळा करीत ती म्हणाली—मी जिवाला कंटाळून गेले आहे. आत्महत्या करायच्या प्रयत्नात इथे वादळ-वाऱ्यात सापडले." असे म्हणून ती पुन्हा रडू लागली.

तिचे उत्तर ऐकून जगन्नाथ व उमापती आश्चर्यात पडले. तिच्याकडे सहानुभूतीने पहात जगन्नाथने विचारले—"बाळ, अग राणीवशात रहाणाऱ्या तुझ्यासारख्या मुलीच्या मनात आत्महत्येचा विचार का यावा?"

तरुणी थोडा वेळ मान खाली घालून तशीच बसली व स्वतःला सावरत सांगू लागली—"राजा अन् राणी माझ्या विवाहा-बद्दल बोलताना मी आज ऐकलं. आमच्या जमीनदारीचं काम करणाऱ्या शिवानन्द नावाच्या नोकराच्या मुलाशी माझा विवाह करून द्यायचं त्यांच्या मनात आहे. मी जमीनदाराची मुलगी असून आमच्याच नोकराच्या मुलाशी लग्न काय म्हणून

करायचं? एवढयासाठीच मी आत्महत्या करायचं ठरवलं आहे."

त्या मुलीची ही गोष्ट ऐकून जगन्नाथ म्हणाला–"मुली, तू जमीनदार शामराय भूपतीची मुलगी प्रमिलाच असली पाहिजेस. तुझा वध करायचा अनेकदा प्रयत्न करून शेवटी कारावासाची शिक्षा भोगायला लागलेले ते दोन दुष्ट आम्हीच! आता तुरूंगातून सुटल्यावर काही उपकार करता आल्यास करून केल्या पापांचं ओझं थोडं तरी हलकं करावं म्हणून आम्ही दोघंही आपल्या गावाकडेच निघालो होतो पोरी!"

"त्या दिवशी त्याच शिवानन्दने आम्हाला अडवलं नसतं तर आज आमच्या डोक्यावर तुझ्या वधाच्या पापाचं ही केवढं मोठं ओझं असतं!" उमापती गहिवरून म्हणाला.

"राजाप्रमाणेच तुम्ही लोकही त्या शिवानन्दाची एवढी तारीफ का करताय् मला काही कळत नाही!" प्रमिला म्हणाली.

उत्तरादाखल जगन्नाथ म्हणाला–"एकदा जमीनदार शामराय भूपतीना कसलासा भयंकर आजार झाला. वैद्यांनी अनेक प्रकारचे औषधोपचार केले पण त्याच्या जिवाला भीती होतीच. त्याची पत्नीही बऱ्याच काळापूर्वी देवाघरी गेली होती. अशा परिस्थितीत जमीनदाराचा आपल्या कोणत्याही नातेवाईकावरही विश्वास नव्हता. म्हणून त्यांनी आपले दिवाण उमापती आणि मित्र जगन्नाथ या दोघांना सहा वर्षांच्या छोटया प्रमिलेचे पालक म्हणून नियुक्त केले. प्रमिला योग्य वयाची होई-पर्यंत सर्व जमीनजुमला व इस्टेटीची व्यवस्था पहाण्याचे काम ही या दोघांवरच सोपवले होते. या घटनेनंतर थोडयाच दिवसात जमीदाराचे देहावसान झाले.

एक आठवडा होतो न होतो तोच जगन्नाथने आपली पत्नी भद्रावती हिच्या-सह घराची व्यवस्था पहाण्याच्या निमित्तान वाडयातच ठाण मांडले! त्याने आपला संसारच वाडयात मांडला, आणि छोटया प्रमिलेचे दिवस फिरले. ते दोघेही तिला खूपच त्रास देऊ लागले. कोणाला शंका येऊ नये म्हणून त्यांनी एक अशी योजना बनवली की प्रमिलेला नैसर्गिक मृत्यु आला असे इतरांना भासेल, आणि मग काय? इस्टेट आपल्यालाच हातात!

या दोघांचा दुष्ट कट ओळखून नोकर शिवानन्द विशेष काळजीपूर्वक प्रमिलेवर लक्ष ठेऊ लागला. मध्यंतरी श्यामराय भूपति बद्दल विशेष प्रेम व सहानुभूति असणारे त्या देशाचे राजा श्रीवर्द्धन राज्यांत भ्रमण करीत असता श्यामराय भूपतीच्या गावी आले.

त्यावेळी खाण्या-पिण्याच्या आबाळीमुळे प्रमिला फार दुबळी झालेली होती. राजा आल्याची बातमी कळताच भद्रावतीने प्रमिलाला नाहू-माखू घातले, तिला रेशमी वस्त्रे नेसवली, आणि छान मेजवानीची व्यवस्था केली.

प्रमिलाची भेट झाल्यावर राजाने विचारले–"बेटी, खुशाल आहेत न? तुझ्या वडिलांनी तुला ज्या पालकांच्या हवाली केले, ते तुझी योग्य ती काळजी घेत आहेत ना?"

त्या वेळी भद्रावती प्रमिलेच्या पुढे एका झिरझिरीत पडद्या आड उभी राहिली नि

डोळे वटारत तिने प्रमिलेकडे पाहिले. तरी पण प्रमिला जरा ही न घाबरता म्हणाली– "ज्या दिवशी आपल्या सारखे लोक येतात, तेव्हांच मला चांगलं-चुंगलं खायला मिळतं, एरवी कोणी माझ्याकडे ढुंकून पहात नाही."

मग राजे प्रमिलेच्या पालकांवर चांगलेच रागावले नि त्यांना धमकाऊन नीट वागण्या-बद्दल सूचना दिली.

त्या दिवशी रात्री भद्रावतीने प्रमिलेला गुदामात कोंडून मिरच्यांची धुरी दिली. सकाळी शिवानंदने येऊन पाहिले, तर प्रमिला शुद्धी वर नव्हती. त्याने उपचार करून तिला शुद्धीवर आणले.

दोन दिवसानंतर जगन्नाथाने शिवानन्दाला बोलवून सांगितले–"हे बघ, गेले काही दिवस प्रमिलाची प्रकृति बरी नाही. वैद्य येऊन प्रमिलेला पाहून गेले नि औषधासाठी कुणाला तरी पाठवायला सांगून गेले. तू जाऊन औषध घेऊन ये बरं."

शिवानन्द वैद्यांकडे गेला व त्यांनी दिलेल्या औषधाच्या गोळ्या घेतल्या. त्याला या औषधाबाबत शंका होतीच. त्याने औषधाच्या गोळ्या रस्त्यांत फेंकून दिल्या आणि बाटलीत साखरेच्या गोळ्या भरल्या. एक आठवडा भर औषध देऊन ही प्रमिलेवर त्याचा काही परिणाम झाला नाही. कट रचलेल्या तिघांना ही याचे फार आश्चर्य वाटले.

यानंतर त्यांनी एक मांत्रिक आणला, रांगोळ्या काढून त्यांच्या मध्ये प्रमिलेला बसविले आणि मंत्र-पाठ सुरू केला. शिवानन्दाला कळून चुकले कीं हे सर्व प्रमिलेला त्रास देण्यासाठी घडत आहे. मग काय? लगेचच दुसऱ्या दिवशी मध्य-रात्री शिवानन्द प्रमिलेला शेजारच्या गावी घेऊन गेला नि तिला आपल्या एका नातेवाईकाकडे ठेवून आला. जमीनदाराच्या घरी येऊन शिवानन्द असा झोपून गेला कि जणू त्याला काही माहीतच नाही.

सकाळ होताच प्रमिला अदृश्य झाल्याची बातमी आगीसारखी गाव भर पसरली. केवळ जमीनदाराचे नोकरच नव्हेत, तर गांवकऱ्यांना ही उमापति व जगन्नाथाबद्दल संशय येऊं लागला. मृत जमीनदाराबद्दल लोकांच्या मनांत खूप श्रद्धा होती. दहा दिवस वाट पाहिल्यावर सुद्धा जेव्हां प्रमिला परत आली नाही तेव्हां लोकांनी राजाकडे तक्रार केली.

जगन्नाथ, उमापति व भद्रावती यांची कसून चौकशी करून राजाने सर्वांना तुरुंगात टाकले.

थोड्या दिवसां नंतर शिवानन्दाने प्रमिलेला राजाच्या स्वाधीन केले आणि सांगितले–"प्रभु, या मुलीबद्दल थोडीशी सुद्धा सहानुभूति न ठेवता त्या दुष्टांनी संपत्तीच्या लोभाने तिला ठार करण्याचा कट रचला. म्हणून मी हिचे रक्षण करून तिला एका ठिकाणी लपवून ठेवले. माझी काही चूक असेल तर मला शिक्षा द्यावी महाराज!"

शिवानन्दाने सांगितलेला सर्व वृत्तान्त ऐकून राजा म्हणाला–"तू प्रमिलेवर एवढा उपकार केलास, आता तिच्या रक्षणाची जबाबदारी तूच घे."

शिवानन्दाने राजाचे म्हणणें मान्य केले नाही आणि म्हणाला–"पैशांना लालचावलेल्या लोकांमुळे प्रमिलेला सर्वत्र धोकाच आहे असे मला वाटते. ही मुलगी आपल्या देखरेखीखालीच सुरक्षित राहूं शकेल."

त्या दिवसापासून प्रमिला राजाकडे राहू लागली. जमीनदारी बाबतची सर्व कामे राजाने शिवानन्दाकडे सोपवली. शिवानन्द अत्यन्त प्रामाणिकपणे ही जबाबदारी पार पाडू लागला. शेतांतील उत्पन्न व शेतसाऱ्याची वसूली करून मिळणारी रक्कम तो राजाला देऊ लागला.

इकडे जगन्नाथ कडून सर्व गोष्टी ऐकल्यावर प्रमिला डोळ्यांत अश्रू आणून म्हणालीं–"वस्तु-स्थिति समजून घेण्याचा प्रयत्न न करता मी शिवानन्दांची उगाच अवहेलना केली. परमेश्वर माझ्या या अपराधाला क्षमा करील की नाही कोण जाणे!"

उमापति व जगन्नाथ यांनी प्रमिलेला सान्त्वना देत विचारले–"मुली, आता तुझा काय निश्चय आहे?"

प्रमिला म्हणाली–"तुमच्यापैकी एक जण माझ्या बरोबर जमीनदारीत चला. दुसऱ्याने राजाकडे माझा क्षेम-समाचार द्यावा. यानंतर शिवानन्दाच्या मुलाशी माझा विवाह होईल, त्यावेळी आपण हजर राहून मला आशीर्वाद द्यावा. मला खूप आनन्द होईल."

आता पर्यंत पाऊस छान थांबला होता. उमापति प्रमिलेसह जमीनदारीच्या गावी निघाला आणि जगन्नाथने रामनगरची वाट धरली.

सौदामिनीची गोष्ट

चन्दन देशावर राजा अनंगवर्मा राज्य करत असतानाची गोष्ट. राजाला एकुलती एक मुलगी होती. सौदामिनी तिचे नाव. सौदामिनी तीन वर्षांची असतानाच तिच्या मातेचे देहावसान झाले! राजाने दुसरा विवाह केला नाही. तो कोड-कौतुकाने मुलीचा सांभाळ करू लागला.

उपवर होता-होता सौदामिनी फार सुंदर दिसू लागली. गुणवती अन् बुद्धिमती तर होतीच ती!

एक दिवस अनंगवर्मा कन्येला म्हणाला– "बाळ, आता तुझा विवाह करायला हवा. ही बघ अनेक देशच्या राजकुमारांची चित्रं आली आहेत, आणि या ताडपत्रांवर त्यांची वर्णनं लिहिलेली आहेत. नीट काळजीपूर्वक सर्व पहा आणि यांतून स्वतः-साठी योग्य पतीची निवड कर. तुला माहीतच आहे की तू ज्याची निवड करशील तो राजकुमार केवळ तुझा पतीच नव्हे तर या देशाचा भावी राजाही असेल." असे म्हणून राजाने काही चित्रे आणि ताडपत्रे तिच्या हाती दिली.

राजाच्या हातून ती चित्रे आणि ताडपत्रे घेऊन सौदामिनीने एका बाजूला ठेवून दिली आणि ती जरा वेळ आपल्याच विचारात उभी राहिली. नंतर ती वडिलांना म्हणाली–"बाबा, माझ्या भावी पतीच्या सौंदर्य, शौर्य आणी पराक्रम या बाबतीत जास्त तर्कवितर्क करायची मला गरज नाही, तो विचार तर तुम्हीच चांगला कराल, पण मी आपल्या भावी पतीच्या गुणांची मात्र पारख करू म्हणते. त्या माझ्या परीक्षेत जो सफल होईल, त्याच्या-शीच मी विवाह करीन, कारण माझ्या मते चारित्र्यासारखा दुसरा गुण किंवा दुसरे सौंदर्य या जगात नाही.

सिंधु कुलकर्णी

मुलीच्या निर्णयावर राजा खूश झाला. त्याने विचारले–"कशी परीक्षा घेणार आहेस तू बाळ?"

"मी तुम्हाला एक गोष्ट सांगते बाबा. माझ्याशी विवाह करू इच्छिणाऱ्या कुमा-रांना तुम्ही ती सांगा. त्या गोष्टीत जी समस्या आहे, ती बरोबर सोडवणारा विजेता कुमार माझा पति होईल. कळले?" असे म्हणून ती राजाला गोष्ट सांगू लागली.

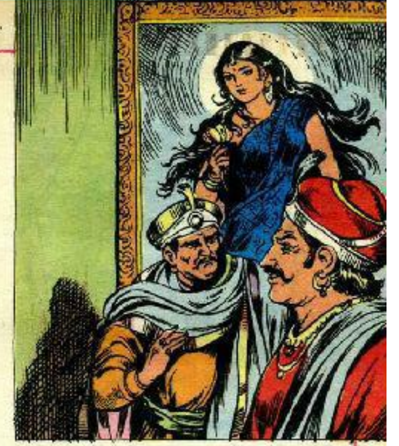
प्राचीन काळी वत्सल देशावर चक्रसेन राजा राज्य करीत होता. त्याच्या मुलीचं नाव होतं कनकप्रभा. दिसायला ती अतिशय सुंदर होती.

एक दिवस वत्सल देशाचा मित्रदेश कौडिण्य देशाचा राजा विश्वम्भर वत्सल देशातल्या एका उत्सवात भाग घेण्यासाठी आला होता.

त्यांवेळी एकदा चक्रसेनच्या विश्राम-गृहात टांगलेली चित्रे पहातापहाता एका रमणीच्या चित्राकडे विश्वम्भर चकित होऊन एकटक पहातच राहिला!

त्याची ही स्थिति जाणून चक्रसेन त्याला म्हणाला–"या चित्रातल्या रमणीचे सौंदर्य अप्सरानांही लाजवणारे आहे न? मलाही हे चित्र फारच आवडते."

हे शब्द ऐकून हलकेच हसत विश्वम्भर म्हणाला–"मला चित्रातील सौंदर्याने नव्हे,

पण दुसऱ्याच एका गोष्टीने आश्चर्यात पाडले आहे. का कुणास ठाऊक, पण माझी अशी खात्री आहे की चित्रकाराने हे चित्र आपल्या डाव्या हातांने काढलेले आहे!"

आपल्या मित्राच्या बोलण्याचे आश्चर्य वाटून चित्रसेन म्हणाला–"छे, छे! हे चित्र काढण्याऱ्या चित्रकाराचे नाव माथुर. त्याने उजव्याच हाताने हे चित्र काढताना मी आपल्या डोळयाने पाहिले आहे! तुमची काहीतरी चूक होत असावी."

"अशी शक्यता आहे की त्याने तुमच्या समोर उजव्या हाताने चित्र काढायला सुरुवात केली, पण नंतर नक्कीच त्याने हे चित्र डाव्या हाताने काढले आहे."

विश्वम्भरने पुन्हा ठामपणे प्रतिपादन केले. चित्रसेन जरा रागात येऊनच म्हणाला–"ठीक आहे. आपण या गोष्टीची शहा–निशा करून घेऊ. आत्ताच मी माथुरला बोलावून घेतो अन् त्याच्याकडून खरे काय ते आपण काढून घेऊ. मी हरलो तर आपल्या मुलीचा – कनकप्रभेचा – विवाह तुमच्या पुत्राशी करून देईन."

उत्तरादाखल विश्वम्भरने डोळे हलवले आणि म्हटले–"तुमची अट तर प्रशंसनीय आहे. पण मी हरलो तर मी मरेपर्यंत तुमच्या देशातल्या विकास योजना राबवण्यासाठी दरवर्षी पन्नास हजार सुवर्णमुद्रा अनुदान म्हणून देत राहीन. ठीक आहे ना?"

नंतर चक्रसेनने माथुरला बोलावणे पाठवले. तो तासाभरात येऊन हजर झाला. राजाच्या तोंडून प्रश्न ऐकून प्रथम तो घाबरूनच गेला! पण नंतर त्याने कबूल केले की ते चित्र त्याने डाव्या हातानेच काढले होते!

चक्रसेन प्रथम जरा चक्रावलाच, पण पुन्हा स्वतःला सावरून त्याने माथुरला परत पाठवून दिले आणि नंतर तो विश्वम्भरला म्हणाला–"मी या बाबतीत पराजित झालो खरा, पण अंततोगत्वा माझा फायदाच आहे की नाही? आता मी महाराणी अन् कनकप्रभाला ही बातमी सांगून लवकरच मुहूर्त निश्चित करायची व्यवस्था करतो."

विश्वम्भरने मोठ्या प्रसन्नतेने आपली मान्यता दिली.

त्याच दिवशी संध्याकाळी राजकुमारी कनकप्रभेची माता महाराणी इन्दुमतिदेवी आपली कुलदेवी स्वयंप्रभादेवीची पूजा उरकून परत येत होती. त्याच वेळी चार डाकूंनी महाराणीची पालखी वहाणाऱ्यांना अडवले! नि त्यांना तोंड देण्याचा प्रयत्न केला. परंतु डाकूंनी त्यांना जखमी केलं. त्यावेळी राजपथावरून चालणारी जनताही भयाने सैरावैरा पळत सुटली.

आता चारही डाकू महाराणीजवळ पोचणार तोच–एक तरूण विजेच्या चपळाईने तेथे आला आणि त्यांच्यावर तुटून पडला. त्याच्या तलवारीच्या वारांनी घाबरून डाकू तिथून पळून गेले. परंतु राजाच्या शिपायांनी पाठलाग करून त्यांना पकडले व त्यांच्या हातात बेड्या ठोकल्या.

राणी इन्दुमतीने त्या युवकाला विचारले–"बाळा, तू कोण आहेस? आपलं नाव-गाव सांग?"

तरुणाने विनयाने उत्तर दिले–"माझे नाव राजशेखर. महासेनापति त्रिविक्रम वर्मांचा मी नातेवाईक आहे."

महाराणीने प्रसन्न होत विचारले–"ओहो, म्हणजे महासेनापतींनी आपल्या मुलासारखा मानलेला त्यांचा पुतण्या तूच तर?"

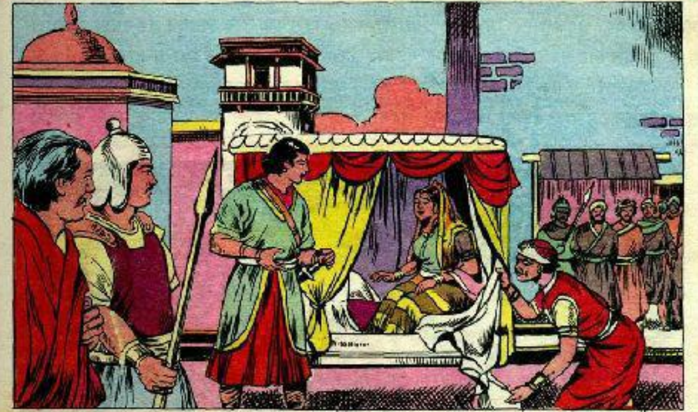
मान हलवून राजशेखरने होकार दिला.

"मी ऐकलं होतं की तू काशीत विद्याभ्यास करीत असतोस? तुझं शिक्षण पूर्ण झालं काय?" इन्दुमतिदेवीने विचारले.

"महाराणी, एक महिन्यापूर्वीच शिक्षण पूर्ण करून परत आलो मी." राजशेखर उत्तरला.

"आनंदाची गोष्ट आहे बाळा! तू माझं आज रक्षण केलं आहेस. तुझं हे ऋण चुकवण्यासाठी शक्य झाल्यास माझ्याजवळचं अमूल्य सुवर्ण मी तुला देईन." असे म्हणून महाराणी पालखीत बसून गेली.

राणीला गुप्त रूपाने असे सुचवायचे आहे की राणी कनकप्रभेचा विवाह राजशेखरशीच लावून देणार आहे – असा

राणीच्या या बोलण्याचा अर्थ राजशेखरने लावून घेतला.

युवराज्ञी कनकप्रभेच्या विवाहासंबंधी राजा व राणीच्या मनात असे विचार चालू असताना इकडे खुद्द कनकप्रभेच्या बाबतीत एक निराळीच घटना घडत होती. त्याच दिवशी संध्याकाळी कनकप्रभा आपल्या सख्यांसमवेत उद्यानात फिरायला गेली होती. त्यावेळी मैत्रिणींच्या आग्रहाखातर कसलेसे एक गीत गातगात कनकप्रभा एका झाडीकडे गेली.

त्यावेळी आकाशमार्गाने जाणाऱ्या वरुणदत्त नावाच्या गंधर्वाने अप्सरांनाही लाजवील असे तिचे सौंदर्य पाहिले व तो मुग्ध होऊन तिच्याजवळच खाली पृथ्वीवर उतरला!

ध्यानीमनी नसताना अचानक आपल्या शेजारी एका गंधर्वाला पाहून कनकप्रभा आश्चर्याच्या धक्क्याने निश्चेष्ट झाली. ते पाहून तिच्या सख्याही दूर निघून गेल्या.

वरुणदत्तने कनकप्रभेला म्हटले–" मी आकाशातून संचार करीत असताना तुझ्या सौंदर्यानेच मला इथे खेचून आणले! मी एक गंधर्व आहे. माझे नाव वरुणदत्त! तुझी काही अडचण नसेल तर माझी तुझ्याशी विवाह करायची इच्छा आहे."

गंधर्वाचे हे बोलणे ऐकून कनकप्रभा चकित झाली! गंधर्वासारखी व्यक्ति अशी अचानक येऊन विवाहाचा प्रस्ताव मांडताना पाहून कनकप्रभेला आनंद झाला अन् आश्चर्यही वाटले.

आता ती वरुणदत्ताला आपला होकार सांगणार तोच तिला अचानक आपल्या मातापित्यांची आठवण झाली!

तिने वरुणदत्तला म्हटले–" मी तर एक कन्या आहे. माझ्या मातापित्यांकडून उद्या मी आपणाला माझा होकार कळवीन."

स्मितहास्य करीत तिच्या या बोलण्यावर संमतिसूचक डोके हलवून वरुणदत्त म्हणाला–"ठीक आहे, मी परवा पुन्हा येईन." असे म्हणून तो तेथून निघून गेला.

(पुढील अंकी समाप्त)

विमलानन्द नावाचा एक साधू आपल्या शिष्यांसह तीर्थयात्रा करीत करीत आनन्दपूरला येऊन पोचला. त्या गावातल्या सर्वात श्रीमंत माणसाचे नाव होते लिंगराज. साधू व त्याच्या शिष्यांच्या रहाण्याची व्यवस्था व त्यांच्या जेवण्याखाण्यासाठी लागणारा सर्व खर्च लिंगराजनेच केला. शिवाय साधुबरोबर राहून त्याची सर्व सेवाही त्याने स्वत: केली.

विमलानन्द गाव सोडून जायला निघाला. त्याला निरोप देण्यासाठी सर्व गाव तेथे जमला. त्यांना आशिर्वाद देण्यासाठी साधू तेथे आला तेव्हा आपल्या मागे उभ्या असलेल्या लिंगराजला उद्देशून त्याने विचारले–"वत्सा, तू तर जन्मजात श्रीमंत आहेस, सर्व प्रकारची सुखसमृद्धि तुला लाभलेली आहे. असे असूनही तू माझी जी सेवा केलीस ती काय उद्देशाने केलीस, हे सांगतोस मला?"

यावर लिंगराज उत्तरला–"माणसाला काय केवळ धन हेच सर्वस्व आहे का? साधु संन्याशांच्या सेवेपरते दुसरे मोठे धन या जगात असू शकते?"

हे उत्तर एकून संतुष्ट झालेल्या विमलानन्दाने लिंगराजला आशिर्वाद देण्यासाठी हात उचलला, तोच मंगराज नावाचा एक गृहस्थ पुढे होत म्हणाला–"स्वामी, माझ्या मनात एक शंका डोकावत आहे. लिंगराजच्या बोलण्याच्या पुष्टयर्थ एकादा संदर्भ दिल्यावाचून आणि ते बोलणे उचित की अनुचित याचा विचार केल्यावाचूनच असे कसे म्हणता येईल की माणसाला धन हेच सर्वस्व नाही?"

विमलानन्द स्मितहास्य करीत म्हणाला–"एकादे सत्य प्रस्थापित करण्यासाठी काही नियम नसतात. तरीही मी जाणू इच्छितो की तुझ्या मनात हा विचार का आला?"

हा प्रश्न ऐकून मंगराज म्हणाला– "स्वामी, माझे कुटुम्ब खूप मोठे आहे. दिवसभर अंग मोडून काम करूनही मी कुटुम्बाच्या निर्वाहापुरते मिळवू शकत नाही. या गावातल्या अधिकांश लोकांची परिस्थितिही माझ्यासारखीच आहे. त्यामुळे 'माणसाला धनच सर्वस्व नाही' हे म्हणणे लिंगराजसारख्या काही श्रीमंतांनाच शोभून दिसते. माझी एवढीच शंका आहे."

मंगराजचे बोलणे एकून सर्व गावकरी जोरात हसू लागले. लिंगराजने खजिल होऊन मान खाली घातली.

आता विमलानन्द लोकांना समजाऊन सांगू लागला–"ऐका मंडळी, आत्ता मंगराज बोलला त्यात धर्मसूत्र गोवलेले आहे. खरोखरीच–माणसाला धनार्जन करणे हे फारसे महत्त्वाचे नाही–हे म्हणणे अपार पैसा कमावण्याऱ्या लिंगराजलाच शक्य आहे. तेव्हा अशा लोकांनी गरीब लोकांवर उपकार करण्यासाठी खर्च करणे अधिक योग्य."

साधूच्या बोलण्याच्या स्वीकारार्थं सर्वं गावकऱ्यांनी माना हलवल्या.

लिंगराजच्या खांद्यावर हात ठेवत साधू म्हणाला–"तुझे 'धन सर्वस्व नाही' हे म्हणणे सार्थक करण्यासाठी मी आत्ता जे सांगितले, तसे वाग. माझी सेवा करण्याची धडपड करणारांना आजपर्यंत हा उपदेश मी दिला नाही आणि एक प्रकारे त्यांची उपेक्षा केली. मला वाटत असे की–सर्व ज्ञान मिळवले आहे. पण अशा स्थितीत आज लिंगराजने मला या गोष्टीचे स्मरण करून दिले! मी त्याला पुढे कधीही विसरू शकणार नाही." यानंतर सर्व गावकऱ्यांना आशिर्वाद देऊन आपल्या सर्व शिष्यांसह साधु विमलानन्द तेथून पुढील यात्रेला निघून गेला.

लिंगराजने यावरून बोध घेऊन तो त्या दिवसापासून आपले धन लोकोपयोगी कार्यासाठी खर्च करू लागला, आणि 'धर्मदाता' या नावाने प्रसिद्धी पावला!

आर्क्टिक महासागरातील बर्फाची टेकाडे गल्फ प्रवाहात प्रवेश करताच तीन आठवड्यात विरघळून जातात.

ताडाच्या झाडांच्या जवळजवळ २,८०० जाती आहेत. ही झाडे उष्ण प्रदेशातच अधिक प्रमाणात दिसतात. परंतु यातील दोन जाती युरोपीय महाद्वीपातही आढळतात.

